

Dabóczi Kálmán: A mérhető balgaság, avagy miért nincs olaj a közgazdaságtan lámpásában?*

Témák: GDP, GNP, gazdaság, társadalom, mérés, mutatószám, módszertan, kritika, közgazdaságtan, materializmus, növekedés, életminőség, fejlődés, jólét, fenntarthatóság

„Az istenek fiai mégis

A legvakabbak. Ismeri jól itt az ember

A házát, s az állat is érzi

Hol rakjon fészket, de jaj, amazoknak

Lelkében nem vettetett el az ősi tudás

S nem tudja egy se, hová?”¹

Hölderlin

Választási kampányokban a pártok különös versengésbe kezdenek. Hirdetik a gazdaság felvirágoztatását, s egymást túllicitálva ígérik egyre nagyobb és nagyobb gazdasági növekedést. Ez a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product, a továbbiakban GDP) növekedésével egyenértékű, ugyanis a gazdaságpolitikusok ebben a mutatóban vélik a gazdasági haladást megtestesülni. Az 1998-as parlamenti választások alkalmával a *Fidesz – Magyar Polgári Párt* merete megtenni a legnagyobb ilyen jellegű „tétet”, ugyanis – más pártok által arcátlanul magasnak és irreálisnak tartott – évi 7%-os gazdasági növekedést ígért. A politikai élet többi szereplője szolidabb volt, s 4-5%-kal is beérték. A megcélzott folyamat logikája elvileg egyszerű: ha a GDP nő, akkor egészséges a gazdaság, bővül a piaci forgalom, miáltal a jövedelmek is emelkednek. A jövedelem növekedése pedig a jólét emelkedésével egyenértékű. Az ígéretesen hangzó gondolatmenet egyetlen szépséghibája azonban az, hogy hamis!

Vajon mit jelent ez a licitációs játék, s mit tud ez a gazdasági csodamutató, aminek növekedésétől – az ígérek szerint – a társadalom minden tagjának sokkal jobb lesz? A válasz keresése során a matematikai modellekhez szokott közgazdászok számára alighanem idegenül hat majd a tanulmány által alkalmazott okfejtési módszer (anekdoták, analógiák, hasonlatok), mellyel a

* Köszönettel tartozom prof. Kindler Józsefnek, Baranyi Árpádnak és Kocsis Tamásnak a tanulmány végső formába öntése során tett kritikai észrevételeikért.

¹ Jelen tanulmány a Kovács előző két számában már elővezetett témát, a gazdasági növekedésnek a jelek szerint szent tehéni státust szerzett mutatóját, a GDP-t járja körül és világítja meg újabb vetületekből. A gyermekes együgyűség, vagyis a balgaság, melyet csak szatirikusan lehet dicsérni – miként tette ezt Erasmus *A Balgaság Dicséretében* –, valóban mérhető a GDP-ben. Az alcím a Máté szerinti evangélium közismert példázatára utal a tíz szűzről (Mt 25, 1–13), akik közül öt balga volt, mert nem gondoskodtak lámpásaik olajáról, s ezért nem juthattak be a menyegzői lakomára. E példabeszéd tanulsága az éberségre vonatkozik, s valóban, éppen az előrelátó s körültekintő éberség hiányzik a legfőbb jónak tartott gazdasági növekedés balgasági mutatójából, a GDP-ből. Kialvó lámpású elszánt hívei „lelkében nem vettetett el az ősi tudás s nem tudja egy se, hová?”

fenti logikai lánc hibáit boncolgatom. Azonban tudatosan választottam ezt a stratégiát. Hiszem, hogy ha a közgazdászok méltók szeretnének lenni a nevükre és valóban a „köz” érdekében kívánnak gazdálkodni, akkor az alkalmazott modelleket és elméleteket olyan nyelven kell közvetíteniük, melyet az őket gazdálkodásra felhatalmazó „köz”, azaz a társadalom is megért. Elvégre a sorsáról van szó! Hiszem továbbá, hogy a társadalmat szolgálni hivatott gazdasági rendszer nem működőképes erkölcsi keretszabályok nélkül. A tanulmányban bemutatott jelenségeket az Európában évezredes – s az *Altern-csoport* által is vallott – morális hagyományok tükrében vizsgálom. A morális szempontok közül különösen fontosak azok, melyek a jelenlegi világgazdasági rendszer „játékszabályai” által eleve vesztesre ítélték szempontjait helyezik előtérbe. Kötelesek vagyunk egy igazságosabb világ építésén fáradozni, mely törekvés a legtöbb keresztény egyház társadalmi tanításával is egybecseng. Sajnos, hazánkban – még a szakemberek között is – kevesen vannak azok, akik számára mindez trivialitás. Azonban elsőként tisztázzuk a GDP (és a hasonló jellegű GNP) mibenlétét!

A GNP/GDP mibenléte és a GNP-ről GDP-re történő átállás következményei

A GNP/GDP számszerű meghatározása alapvetően kétféleképpen lehetséges. Egyrészt kiindulhatunk a *termékáramlások* oldaláról. Ekkor az adott évben a gazdaság által fogyasztott végső javak értékét összegezzük, melyhez szükség van a piaci ár felhasználására is, minthogy az érték² a mennyiség és az ár szorzatával egyezik meg. Ide tartozik az időszak lakossági fogyasztása, a bruttó hazai beruházás (azaz itt az értékcsökkenést figyelmen kívül hagyjuk), a javakra/szolgáltatásokra fordított kormányzati kiadások és a nettó export (ez utóbbi negatív is lehet). Másrészt a számítás során felhasználhatjuk a *jövedelem- vagy költségoldal* adatait. Ekkor az adott időszak kibocsátásának az összköltségét próbáljuk meghatározni, ám a kettős számbavétel elkerülése érdekében ki kell szűrniünk a közbelső, azaz nem végső fogyasztásra kerülő javakra fordított vállalati kiadásokat. Ez úgy lehetséges, hogy az összegzés során a termelési folyamatban csak a hozzáadott értékeket vesszük figyelembe. Ez a második, jövedelemoldalról történő közelítés magában foglalja a béreket, a kamatból és egyéb tulajdonból származó jövedelmeket, a közvetett adókat, az értékcsökkenést és a profitot. Bármelyik módszert használjuk is a GNP/GDP meghatározására, a kapott végeredményeknek – a számbavétel elvének természetéből fakadóan – meg kell egyezniük egymással (lásd Samuelson–Nordhaus [1990], 167–178. old.).³

A számszerűsítési lehetőségek áttekintése után most vizsgáljuk meg a GNP/GDP mutatók közötti különbséget! Az összesítés a GDP esetében területi alapon történik, így a külföldi érdekeltségű vállalatok által az ország területén megtermelt javak piaci értéke a mutató részét képezi, míg a hazai érdekeltségű gazdálkodó szervezetek külföldön megtermelt javaira ez értelemszerűen nem áll. A mutató így nem utal másra, mint az adott ország területén legálisan kimutatható és pénzben kifejezett gazdasági aktivitásra (Deller-Spangenberg-Spitzner [1997]). Ezzel szemben a GNP (Gross National Product, azaz bruttó nemzeti termék) a számbavétel alapelveiben különbözik a GDP-től, ugyanis a GNP az előállító/értékesítő vállalat nemzeti hovatartozását veszi

² Az érték fogalmát itt matematikai-statisztikai értelemben használom, azaz a kifejezésnek semmiféle erkölcsi jellegű tartalma nincs.

³ Vessd össze a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott információkkal is, <http://www.ksh.hu>

alapul.⁴ A nemzetközi gyakorlatban az 1991-es az első év, amikor a GDP használata felváltotta a GNP-t, s vált a nemzetközi statisztikák legidézettebb mutatójává.

A váltás az alábbi – egymásból is logikusan következő – következményekkel jár, figyelembe véve a gazdaság globalizálódását is. (1) A multinacionális cégek jövedelme/nyeresége nem a származás szerinti anyaország kimutatásában jelenik meg, hanem a működési terület országának megfelelő helyen. Ha a helybeli gazdasági jogrendszer lehetővé teszi az adózási szabályok kijátszását, akkor ez a jövedelem/nyereség esetleg harmadik ország mutatóiban is megjelenhet. (2) A cégek befektetési célpontját képező (többnyire fejlődő) országokban – ahol alacsonyak a bérek és az adók, illetve kevésbé szigorúak az egészségügyi, környezetvédelmi előírások – nő a GDP, ám a nyereség többnyire nem az illető országnak hoz hasznot, hiszen az újonnan betelepült vállalat bárhová átutaltathatja azt, ugyanis általában nincs újrabefektetési kényszere. (3) A multinacionális vállalat anyaországában a gazdaság növekedési üteme – minthogy azt most már a GDP-vel mérik – csökken a GNP-hez viszonyítva. Ezt a folyamatot erősíti, hogy a magas költségek elől menekülő nagyvállalatok már „globális szabadúszók”, s termelésüket szűk pénzügyi érdekeik alapján mozgatják.⁵ Ezzel a vállalat jog szerinti anyaországában a közjavak (oktatás, egészségügy, társadalombiztosítás) finanszírozása – a szűkösebbé váló bevételek és a munkanélküliség növekedése miatt – könnyen válságterületté válhat (lásd Ayres [1998], 50–51. old.).

Ezzel a „kreatív könyvvitel” – azaz a számbavétel nemzeti alapról területi alpra helyezésével – végeredményben számos fejlődő ország látszólagos „virágzásnak” indult, mintha sikerült volna az eltérő fejlettségű országok között tátongó szakadéknak ha nem is betömése, de legalábbis látványos áthidalása. A nyilvántartás változtatásának és a tőkeáramlás teljes felszabadításának egyértelműen a multinacionális vállalatok a legfőbb haszonélvezői, miközben a lakosság sok helyütt növekvő közterhekkel és a gyarmatosítást idéző munkakörülményekkel kénytelen szembenézni. Erről a folyamatról részletesen számol be David C. Korten *Tőkés társaságok világhuralma* című könyve, illetve Hans-Peter Martin és Harald Schumann *A globalizáció csapdája* című műve. Mindezen jelenségek ismerete ellenére a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap továbbra is a GDP mentén alakítja fejlesztési politikáját, mert számukra az jelenti a sikeres gazdasági fejlesztést, ha kielégítő az egy főre jutó GDP nagysága (Daly-Cobb [1994], 63. old.). A továbbiakban azt a történelmi folyamatot vizsgáljuk, melynek következtében egy közös pénzforgalmi mutató vált az országokat fejlett és fejlődő kasztokba soroló kritériummá.

A GDP története

A nemzetgazdaságok termelési kapacitásának mérése már az ókorban is foglalkoztatta az állam vezetőit – leginkább az adóztatás és a háborúk finanszírozása miatt –, azonban a „nemzeti jövedelem” és a „nemzeti vagyon” fogalma már az újkor találmánya, s körülbelül a kapitalizmussal egyidős. Az angol Petty 1665-ös munkájában pontos definíciót alkotott a nemzeti jövedelemről, melynek célja az ország adózási kapacitásának kimutatása volt. Ennek

⁴ Amíg nincs jelentős külföldi érdekeltsége, befektetése az országnak és/vagy az ország területén nem jelentős a külföldi befektetések aránya, addig a két mutató szinte azonos. Ha a fenti két tényező bármelyike jelentősen megváltozik, a mutatók búcsút intenek egymásnak. A továbbiakban a két mutató – kritikám szempontjából – hasonló jellege miatt szinonimaként kezelem őket, ahol azonban jelentősége van a kettő közötti különbségnek, ott külön utalok rá.

⁵ A multi- és transznacionális vállalatok államok között megkötendő nemzetközi szerződések segítségével is szentesíteni kívánják egyre korlátlanabbá váló cselekvési szabadságukat. A legújabb ilyen kísérletről lásd Baranyi (1998).

első empirikus összeállítását honfitársa, Gregory King készítette el az 1688-as évről (Árvey [1992], 1127. old.). A szigetország nagy riválisa, Franciaország, szintén a terület úttörői közé tartozik. *Boisguillebert* és *Vauban* munkássága figyelemre méltó, bár a francia szemlélet a mezőgazdaság számbavételére helyezte a hangsúlyt, összhangban a fiziokrata gazdasági elmélettel. Adam *Smith* személye jelentette a következő mérföldkövet, aki a – mára egyre terjedmesebbé váló – szolgáltató szektort (beleértve az államigazgatást is!) kizárta a számbavételből. Alfred *Marshall* hatása is meghatározó, mert ő fogalmazta meg azt a tételt, miszerint „*a hasznosság és nem pedig a fizikai megtestesülés a termelés és a gazdaság igazi normája*” (Cobb-Halstead-Rowe [1997], 32. old.). Amennyiben ezt egy ártatlannak tűnő segédítéssel egészítjük ki, miszerint a hasznosságot a pénzben kifejezett piaci ár tükrözi, úgy a jólét mérése érdekében történő nemzetgazdasági aggregálás elől minden akadály elhárul. Mindenki fellélegezhet, hiszen a továbbiakban nincs más feladatunk, mint összegezni a számbavehető tevékenységek piaci/hatósági árai alapján képzett értékeket.

Komoly változást jelentett a nagy gazdasági válság a huszadik század második évtizedének végén. Az amerikai kormányzat megrémült, mert olyan gazdasági válságjelenségekkel kellett szembesülnie, melyeket a kapitalista gazdasági szakértők, közgazdászok nem jeleztek előre. „*1931-ben a kormányzati és magánszakértők egy csoportját hívták meg kongresszusi meghallgatásra, hogy választ adjanak a gazdasággal kapcsolatos alapvető kérdésekre. Kiderült, hogy nem tudtak: a legfrissebb adatok csak 1929-re vonatkoztak, és azok is hiányosak voltak. 1932-ben, a Hoover-adminisztráció utolsó évében, a szenátus a Kereskedelmi Minisztériumot kérte fel, hogy készítsen átfogó becslést a nemzeti jövedelemről. Nem sokkal ezután a Minisztérium egy Simon Kuznetz nevű fiatal közgazdászt bízott meg, hogy fejlessze ki a nemzeti elszámolások egységes rendszerét. Ez lett a prototípusa annak, amit ma GDP-nek nevezünk.*” (Cobb-Halstead-Rowe [1997], 33. old.)

A második világháború alatt a háttérgazdaság kapacitásának kihasználtsága, a hadiipar kibocsátó-képessége döntő fontosságú lett. A háború bizonyos értelemben nem a fronton dőlt el, hanem a hadiipari üzemekben, ahol bruttóregisztertonnák és vagonnyi lőszerrek versenyeztek egymással. A közönséges mennyiségi verseny a háborút közvetlenül befolyásolta, mert egyik fél sem volt abszolút minőségi/technológiai fölényben, azaz nem rendelkezett „csodafegyverrel”. Ebben az időszakban nagyon hasznosnak bizonyult a GNP/GDP alapú elszámolási rendszer. Az amerikaiak a háború után örömmámorban úsztak, mert úgy vélték, sikerült úrrá lenniük a gazdaság ciklikusságán, hiszen kezükben van a „gazdasági csodafegyver”, a GDP. A mutató mennybemenetele innen eredeztethető. Ettől fogva sikerre volt ítélve, s minden hitelesnek látszani akaró gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai alapvető céljai között szerepelt a GDP növelése, mert a remények szerint ez húzza ki az országot az esetleges gazdasági válságból. Ez a pillanat jelentette azt a fordulópontot, ahonnan kezdve már nem hallatszott a „mit termeljünk?” kérdése, mert ezt messze túlharsogta a termelési szenvedély „minél többet!” jelszava. A GDP világgárrierje 1953-ban indult, ekkor vált az SNA (System of National Accounts: Nemzeti Elszámolások Rendszere) alapjává (Henderson [1996], 51. old.).

A történet azért szomorú, mert „*a termelési szenvedély, amely kihúzta az országot a Nagy Válságból és átsegítette a háborún, most a béke modelljévé is vált*” (Cobb-Halstead-Rowe [1997], 34. old.). A glóbusz túloldalán, az orosz történelemben ugyanez egyszer már lejátszódott. Az első világháború és a Nagy Forradalom éve alatt berendezkedett orosz hadigazdaság békeidőben (a két világháború között) változatlan iparpolitikát, gazdaságszervezési és -vezetési stílust követett. Egy-két éven belül látványosan meg is bukott, jött az új gazdasági terv, ám a

rendszer alaplogikája ugyanaz maradt. Csak háborúban – amikor tonnákban és a legyártott harckocsik számában kell versenyezni – működik „normálisan” ez a rendszer.

A GDP amerikai mennybemenetele után a nemzetgazdasági számbavételi rendszer fent bemutatott formája globális szinten is rögzült. Az elmúlt negyven évben gyakorlatilag semmit sem változott, miközben az emberiség és a Föld arculata korábban nem tapasztalt mértékben alakult át. A környezet leigázása és kimerítése, a gazdaság alrendszeri mivoltának tagadása, valamint más társadalmi tényezők (család, politika, államigazgatás) gazdaság általi bekebelezése, az óriási népességrobbanás és a hihetetlen nagyságú vagyoni differenciálódás csak egy részét képezik a bekövetkezett dinamikus változásoknak.⁶ Kérdés, hogy a nemzetgazdasági elszámolások rendszere mennyiben felelős a Föld jelenlegi állapotáért. Az elszámolás hibáinak bemutatása és az e mögött meghúzódó előfeltevések elemzése erre kíván választ adni.

A gázpedállal „irányított” autó

Az alábbi anekdota jól érzékelteti a mennyiség bővületében élő kvantomániás közgazdasági módszertan minőségi megkülönböztetésre képtelen voltát.

Egy ember a réten sétálva találkozik egy pásztorral, aki hatalmas nyáját terel maga előtt. Odaszól a pásztornak:

– Fogadjunk, hogy pontosan megmondom, hány birka van a nyájban! Ha vesztek, 100 dollárt kap, ha nyerek, kapok egy birkát.

A pásztor rááll az alkura, mert hatalmas a nyáj.

Az idegen egy-két pillanaton belül magabiztosan közli az eredményt: 973. A pásztor megdöbben, mert a szám igaz.

– Hát, rendben van – mondja –, állom a szavam, vigye a birkát!

Az idegen fel is kap egyet és indulna, de a pásztor utána kiált.

– Várjon! Adjon egy esélyt, hogy visszanyerhessem az állatomat! Játsszunk dupla vagy semmit, vajon kitalálom-e a pontos foglalkozását!

Nevetve fogadja el az ajánlatot az idegen, mire a pásztor szintén magabiztosan mondja:

– Maga a kormányzat közgazdasági tanácsadója.

– Bámulatos – szól az idegen –, tökéletesen igaza van. Árulja el, honnan jött rá?

– Hát – válaszol a pásztor – megmondom, de előbb tegye le a kutyámat!

Amennyiben nem vagyunk hajlandók őszintén szembesülni a közgazdaságtan, illetve módszertana korlátaival és jelenlegi hibáival, akkor a valós világ megragadása és leírása helyett csak nevetségessé válunk. Erre kívánok rávilágítani azzal, hogy a „mire használható a GDP?” kérdést egy analógia segítségével tüzetesen megvizsgálom, bemutatva a GDP-re, mint sikermutatóra alapozott gazdaságpolitikák szűklátókörűségét és veszélyességét.

⁶ A Föld romló állapotát érzékeltető fent említett aggasztó jelekről könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, melyek közül kiemelkednek az ENSZ Fejlesztési Program keretében évenként kiadott *Human Development Report* (Jelentés az Emberi Fejlődésről) című kiadványok és a Római Klub elmúlt negyedszázadban kiadott tanulmányai.

Ha valaki autóval akar utazni, akkor a vezetőülés előtt és mellett számos érdekes berendezést talál: kormányt, váltót, pedálokat (gáz, kuplung, fék), kilométer-számlálót, kilométerórát, fordulatszámérőt, üzemanyag-szintjelzőt stb. Mindezek azt szolgálják, hogy a vezető rendelkezessen a legfontosabb információkkal, és lehetősége legyen az autót az úti célnak megfelelően irányítani. Egy merész mozdulattal dobjuk ki az összes berendezést és műszert – kormányt, váltót, mindent –, kivéve a fordulatszámérőt és a gázpedált. Ráadásul az ablakokat fedjük be sötét fóliával, hogy ne legyen külső viszonyítási pontunk. Vállalkozna-e valaki arra, hogy ezt az „autót” vezesse? Valószínűleg – és remélhetőleg – nem, mert mindenki tudja, hogy csak fordulatszámérővel és gázpedállal nem lehet autót vezetni, és biztos, hogy nem lehet célba érni.

A huszadik század végén a tudományosságnak már gyakran a látszata is nagyban hozzájárulhat egy elmélet vagy elképzelés hihetőségéhez, sőt, e látszat hiánya adott esetben bármely elképzelést szalonképtelenné tehet. Ezért fogalmazzuk meg „tudományos” nyelven is az előbbi elbeszélés tartalmát!

Tételek: (1) A fordulatszámérő a motor (főtengely) percenként megtett fordulatának számát mutatja. (2) A gázpedállal azt tudjuk befolyásolni, hogy a fordulatszám növekedjen-e, vagy sem.

Ellentételek: A fordulatszámérő nem mutatja, (1) hogy haladunk-e, és ha igen, akkor milyen sebességgel (lehet, hogy üresben pörgetjük a motort, esetleg hátramenetben); (2) hogy milyen irányban haladunk, ha egyáltalán haladunk; (3) hogy mindenki a kocsiban van-e, nem felejtettünk-e valakit otthon; (4) hogy van-e elég üzemanyag a tartályban, amely a kívánt távolságra elegendő, s nem tudjuk azt sem, mennyibe kerül egy liter üzemanyag.

Kiegészítő tételek, következmények: (1) Külső viszonyítási pontra van szükség (rendszeren kívüli fix pont!), hogy érzékelni lehessen az elmozdulást. (2) Az utasoknak kell meghatározniuk a célt, hogy hová kívánnak eljutni. Ezt semmilyen műszer nem jelölheti ki helyettük. (3) Iránytűre, térképre vagy útjelző táblára van szükség, amelyek segítenek elérni a célt.

A jelképek és szimbólumok dekódolására képtelen politikusok és közigazdászok számára a fenti modell és tételek a következőképpen fordíthatók le. Az autó a társadalom szimbóluma, a gazdaság a motor az autóban. A GDP jelenti a fordulatszámérőt, ami a gazdaság aktivitását mutatja, s az utasok az emberek. A „vezető” a kormányzat. Az üzemanyag a rendelkezésünkre álló természeti erőforrások összessége. A gázadás a gazdasági növekedést jelképezi. Az autóval történő elmozdulás a társadalmi változást szimbolizálja, ami, ha a cél irányába mutat, akkor fejlődésként értelmezhető. A sebesség a társadalmi változások dinamikáját érzékelteti.

Ezek után újrafogalmazhatók a tételek: (1) A GDP azt mutatja, hogy a legális gazdaságban mennyire intenzív élet zajlik, azaz mennyi pénz cserél időegység alatt gazdát. (2) A gázadással a gazdaság növekedését segítjük elő, azaz hogy nagyobb legyen az adott időszak kimutatott pénzforgalma.

Ellentételek: A GDP nem mutatja, (1) hogy a társadalom elmozdult-e, s ha igen, akkor milyen mértékű változások mentek végbe; (2) hogy vajon a kitűzött célok irányában halad-e (fejlődik) a társadalom, ha egyáltalán halad; (3) hogy az esetleges fejlődésből nem zártunk-e ki valakit; (4) hogy elég-e a rendelkezésünkre álló természeti erőforrás, illetve a valóságban mennyibe kerülnek ezek számunkra.

Kiegészítő tételek, következmények: (1) Külső viszonyítási pontra van szükség (rendszeren kívüli fix pont!), hogy érzékelni és értékelni lehessen az elmozdulást. Társadalmi változások esetében

ez az értékrendszer szükségességét jelenti. (2) Nekünk kell meghatározni a célt, hogy hová akarunk eljutni. Ezt semmilyen gazdasági mutató nem jelölheti ki helyettünk. Sem a GDP, sem pedig maga a gazdaság. A mutatók csak abban segíthetnek – ha jól használjuk fel őket –, hogy elérhessük a célt. (3) Iránytűre, térképre vagy útjelző táblára van szükség, amelyek segítenek elérni a célt. A társadalom iránytűje a múlt tapasztalataira is támaszkodó erkölcs, amely időtől, származástól, képzettségtől függetlenül minden körülmények között segít megállapítani, hogy merre van a cél, bár ez a tudás önmagában nem juttat oda minket. A szükséges lépéseket már nekünk, magunknak kell megtennünk.

A jelenlegi GDP-orientált gazdaságpolitika korlátolt és veszélyes mivoltát szemléltető példázat szerint tehát hamis és részleges képet kapunk, ha csak fordulatszám-mérővel (GDP-vel) és gázpedáltaposással (gazdasági növekedéssel) akarunk egy társadalmat kezelni. Különösen veszélyes vállalkozás ez, ha az utasokat ily módon kívánjuk terelgetni, miközben azt sem tudjuk, hogy hová akarunk jutni! A balgaság netovábbja, hogy a jelenlegi gazdaságpolitikák nemcsak azt állítják, hogy nagy fordulatszámon pörögjön a motor, s növekedjék a kimutatott pénzforgalom, hanem hogy e növekedés exponenciális ütemben (például évi 5%-kal) történjék.⁷ Optimális fordulatszám nincs, felső határ nincs – állítják. Úgy tűnik, a balgaság is határtalan.

A GDP alapvető hiányosságai

A fenti példabeszéd már önmagában is elegendő lehet annak belátásához, hogy a GDP kormányzati, illetve gazdasági tanácsadói részről történő istenítését fel kell adni. A teljesség s a példabeszéd megértésére képtelenek kedvéért a GDP gyakorlatiasabb kritikáját is bemutatom, mely a számbavétel fura logikájától kezdve az előrejelzések megbízhatóságáig számos témát felölel.

Képzeld el, hogy nem tudunk elmenni kedvenc csapatunk egy fontos mérkőzésére, s egy barátunktól érdeklődünk az eredmény iránt! Válaszként ezt kapjuk: „Nagyon jó volt, a csapatok összesen 4 gólt rúgtak.” Alighanem furcsán néznénk barátunkra, mert azonkívül, hogy értesültünk a játék „eseményekben gazdag” mivoltáról, semmivel sem lettünk okosabbak. Épp a lényegét – hogy nyert-e a csapatunk – nem sikerült megtudni. Látható, hogy meccset gólok összegével mérni nem vall nagy bölcsességre. Pedig a GDP ugyanezt teszi a gazdaságban! Nem ad információt arra vonatkozóan, hogy a kimutatott pénzforgalom mögött miféle ügyletek (tranzakciók) állnak, illetve hogy ezek az ügyletek hasznosak-e, azaz növekedett-e a jólét, jobb lett-e a társadalomnak? A következő – közgazdász körökben ismert – történet ennek a pénzforgalmi logikának a visszásságát érzékelteti.

A tapasztalt és az újdondász közgazdász sétálgatnak. Egyszer csak találnek egy rohadt almát. A tapasztalt közgazdász így szól:

– Ha megeszed a rohadt almát, kapsz húszezer dollárt.

Az újdondász közgazdász gyorsan lefuttatja magában egyéni haszonmaximalizálási programját, s rájön, hogy az ügylet igen jelentős profittal kecsegtet. Meg is eszi a rohadt almát, s elteszi a pénzt. Amint továbbhaladnak, hamarosan újabb rohadt almára bukkannak. Az újdondász közgazdász odaszól a társához:

– No, ha most te eszed meg a rohadt almát, akkor én fizetek neked húszezer dollárt!

⁷ Az exponenciális növekedés jellegzetességeiről és veszélyeiről lásd Meadows-Meadows-Randers (1992).

A tapasztalt közgazdász gondosan mérlegeli az ajánlatot, s végül elfogadja azt; megeszi az almát, megkapja a pénzt, s tovább sétálnak.

Kis idő múlva az újdondász közgazdász gondolkodni kezd, s így szól:

– Nézd, most ugyanannyi pénzünk van, mint amikor elindultunk, ám mindkettőnknek meg kellett ennie egy gusztustalan, rohadt almát. Nem érzem, hogy sokat nyerünk volna a dolgon.

Mire a tapasztalt közgazdász:

– Hát, ebben van valami, azonban kihagytad a számításból, hogy közben negyvenezer dolláros forgalmat bonyolítottunk le!

Ez a fura számbavételi logika indított arra, hogy a „fordulatszám mérővel” alaposabban is foglalkozzam, s eközben további hiányosságok is napvilágra kerültek. A hibákat már többen is részletezték (lásd például Mishan [1993]; Henderson [1996]; Cobb-Halstead-Rowe [1997]), tanulmányomban ezeket a megszokott tárgyalásmódnál érzékletesebben, azaz szimbolikusan és a maguk gazdasági realitásában kívánom bemutatni, rávilágítva a hibák közös gyökerére.

A GDP Tízparancsolata

A GDP bálványá előtt leboruló közgazdászok és politikusok számára nagy segítséget nyújthat a következő „Tízparancsolat”, amely tömören összefoglalja, hogy mit szabad és mit nem annak, aki a GDP szolgálatába kíván szegődni. Ezt a „Tízparancsolatot” a Mammon sugallta az aranyborjú főpapjainak, ezért csak formailag hasonlít a mózesi kőtáblák parancsaihoz.

- 1. A Piacot imádd és csak neki szolgálj!*
- 2. A sűrke- vagy a feketegazdaságot a szádra ne vedd!*
- 3. A pénzforgalmat szenteld meg!*
- 4. A természettől csak elvegyél!*
- 5. A költségeket meg ne lásd!*
- 6. A közjavak hasznát meg ne leld!*
- 7. Felebarátod elfeledd!*
- 8. Külföldi felebarátod tőkéjét megkívánd!*
- 9. A családot ne kívánd!*
- 10. Minőségi vagy tartalmi mutatót ne kívánj!*

Az alábbiakban részletesebben is kifejtem a fenti parancsolatok tartalmát és következményeit.

(1) *A GDP-nek csak a piacon realizálódó ügyletek számítanak*, ugyanis csak ezek megragadására képes a mutató. Amit képtelen adóztatás vagy statisztikai beszámoltatás alá vonni, az egyszerűen nem létezik a GDP számára. A világ csak piacból áll, vagy talán másból is, de az nem járul hozzá a gazdasági növekedéshez, így jóléthez sem – állítják a mutató egyeduralmát támogatók. Ha valaki saját kezűleg festi ki lakását, s nem mesterral végezteti azt, akkor a

végtermék – a kifestett lakás – csak a felhasznált anyag értékével járul hozzá a GDP-hez, míg ha vállalkozó végzi a munkát, úgy annak munkája is növeli a mutatót, feltéve, ha számlát ad róla és bevallja jövedelemként az adóhatóságoknak. A GDP lényegénél fogva piacorientált, így növeléséhez a piaci forgalom növelése szükséges. Ez két úton érhető el: vagy a már meglévő, eddig ki nem mutatott teljesítményeket kell a piacra terelni, vagy mesterségesen kell újabb piaci igényeket támasztani. Az első módszer a szürkegazdaság és a család szerepének elemzését igényli (lásd a második és a kilencedik parancsolatot), míg a második lehetőség kiaknázását a „marketingtudomány” teljes pszichológiai fegyvertára szolgálja, melynek alkalmazói többnyire nincsenek tekintettel az ily módon generált „igények” társadalmi következményeire.

(2) A GDP-nek csak a legális és könyvelt szféra piaci forgalma számít, hiszen csak az ilyen ügyletek figyelembevételére képes. A GDP a piacok között is erősen válogat. Minden „szürke” vagy „fekete” gazdasági jelenségen átnéz, mintha ilyen nem is létezne, a szervezett alvilágról pedig hallani sem akar. Pedig ezek legalább annyira piacok, ráadásul jórészt pénzforgalommal jellemezhető piacok, ahol adott esetben még könyörtelenebb is a verseny, mint legális és könyvelt társán. Nem szabad elfelejtenünk arról, hogy a szürkegazdaság kialakulásának alapvető oka az, hogy az igazságtalanul elosztott közterhek és az egyre növekvő mértékű adóztatás miatt az emberek – gyakran a létfenntartás érdekében – menekülnek a nyilvántartás elől, illetve egész egyszerűen a legkézenfekvőbb, legkevésbé körülményes szervezési módot választják szükségleteik kielégítésére, s nem látják értelmét az ügyletek dokumentálásának. A fejlődőnek nevezett országokban a piacosítás még nem áll olyan fokon, mint a nyugati országokban, így a szürkegazdaság aránya is sokkal nagyobb. Ha sikerül ezt a területet statisztikailag „szalonképesé” tenni, akkor átmenetileg megvalósulhat a változatlan – esetleg csökkenő – reálkibocsátás melletti GDP-növekedés.

(3) A GDP-ben elsősorban csak azt lehet kimutatni, ami pénzmozgással jár. A válogatás újabb állomása – az előző pont további szűkítéseként –, hogy amely gazdasági tevékenység nem jár pénzmozgással, az érdemtelen a számbavételre – vagy legjobb esetben is csak bizonytalan becsléssel lehet figyelembe venni. Így a közvetlen csere formái – például a háztartások között kölcsönösségi elven nyújtott szolgáltatás és ajándék, illetve a kiskertek részleges önellátása – többnyire kiesnek a nyilvántartásból. A lakás takarítása, a családi ebéd elkészítése, az udvar rendben tartása nem növeli a GDP-t, ha saját kezűleg végezzük e tevékenységeket, s nem veszünk igénybe legális pénzmozgással járó szolgáltatást. Ezért mondhatjuk, hogy a tradicionális család ingyenes és kölcsönös „szolgáltatásai” a GDP-növekedés ellenében hatnak. Az ilyen tevékenységek végzését a kilencedik parancsolat külön is tiltja.

(4) A GDP-ben a természeti erőforrásokat nem tekintjük tőkének, így azok amortizációját nem kell kimutatni. Ennek veszélyeire már Ernst F. Schumacher is figyelmeztetett *A kicsi szép* című könyvében (Schumacher [1991], 12. old.). Sőt, minél gyorsabban meríti ki valamely ország a természeti erőforrásait, annál nagyobb lehet a GDP-je. Mivel a természeti erőforrásokat nem tőkeként könyvelik, hanem egyszerűen bevételként, a GDP értéke a természet kifosztását fogja mutatni. Ha a természeti erőforrásokat olyan alapokként kezelnék, melyből kölcsönt lehet felvenni, és nem úgy, mint kimeríthetetlen hitelkártyát vagy „végtelenített” telefonkártyát, akkor nyilvánvalóbbá válna, hogy a jelenlegi, intenzív vegyszeres kezeléssel alapuló mezőgazdasági termelés nem tartható fenn hosszú távon, s hogy globális szinten a fogyasztói társadalmak nyersanyag-felhasználása lényegesen költségesebb a jelenleg kimutatott mértéknél.

(5) A GDP-ben minden ügyletet (tranzakciót) pozitív előjellel kell elkönyvelni. A gazdaságnak a GDP logikája szerint nincsenek működési költségei, karbantartási, javítási kiadásai.⁸ A GDP-számítás talán legnagyobb abszurditása, hogy még a katasztrófák is látványosan emelik a mutatót.⁹ Sok esetben számos társadalmi jellegű költséget, áldozatot is bevételként könyvel el a csodamutató. A bűnözés (a biztonsági-, és riasztórendszerekre kiadott összegek révén), a válások (az ingatlanpiacra gyakorolt pozitív hatás által) szintén gazdasági – és így társadalmi – hasznot jelentenek, legalábbis a GDP logikája szerint. Ha a családfőnek másodállást is vállalnia kell, mert egyébként nem tudja eltartani a családot, akkor nő a GDP, bár a családnak aligha lesz jobb az élete, mert a családfő alig van otthon, a gyerekeket a TV és a képmagnó neveli. Ráadásul a gazdasági tevékenységekből fakadó várható károk megelőzésekor, illetve elhárításakor felmerülő, úgynevezett defenzív kiadások is növelik a mutató értékét.¹⁰ A GDP-t istenítő közgazdászok ezzel feltalálták az egyoldalú érmét: a piaci tevékenységnek nincs árnyoldala, költségvonzata, minden piaci művelet – definíció szerint – emeli a jólétet. Mindez egy ügyes számológépre emlékeztet, mely csak összeadni tud, kivonni nem (Green party [1997]). Így a berendezés a következő egyszerű matematikai műveletet az alábbi módon hajtja végre: $2 - 1 = 3$. Ha egy vállalat könyvelője összekeverné a bevételeket a kiadásokkal vagy kizárólag pénzforgalmi kimutatást vezetne, akkor aligha ettől a vállalkozástól menne nyugdíjba.

(6) A GDP-t támogató elszámolási rendszer logikája szerint az állam által biztosított közjavak és szolgáltatások hasznot nem hoznak és csak költségeket jelentenek a társadalom számára. Az állam által nyújtott teljesítmények hozzáadott értékét nem tünteti fel a számlarendszer. Egy tanár „gazdasági haszna” a GDP szerint attól függően változhat, hogy milyen jogállású iskolában tanít. Ha ugyanazt az osztályt állami iskolában oktatja, akkor kevesebbel növeli a GDP-t, mint magán vagy alapítványi intézményben.¹¹ Ezt a fura számbavételi módot René L. Frey is a GDP hibái között említi (Frey [1992], 160. old.). Ha az állam által előállított javak és szolgáltatások számbavételi elvét követnék a privát szféra értékelésénél, akkor a vállalati kibocsátást a termékek bekerülési értékén szabadna csak figyelembe venni a GDP számítása során. A vállalatok beépíthetnek profitot a termékek árába, az állami szektor teljesítményének hozzáadott értékét azonban már nem ismeri el a jelenlegi számbavételi mód. A nyilvánvaló diszkrimináció az állami szektor teljesítményének tendenciaszerű alábecslésén túl komolyabb következménnyel is jár. Azáltal, hogy az oktatást és a megelőzésre irányuló jóléti programokat költségtevényezőként kezeli és nem befektetésként (Henderson [1996], 53. old.), az említett területek állandó nyomás alatt állnak; a kormányzati költségvetés egyensúlyának javítása érdekében ahol lehet, ott vonnak el tőlük forrásokat. Az elvonást megtakarításként mutatják ki, de az elmaradt hasznot már nem állítják szembe vele. A rövidtávú költségvetési megtakarítás

⁸ A nettó hazai termék (NDP) számításánál megpróbálják levonni a termelt (tehát nem a természeti!) tőke értékcsökkenését. Ez valamivel pontosabb képet ad a valós gazdasági folyamatokról, ám egy meglehetősen bizonytalan becslésre van szükség. Ezért inkább a bruttó hazai terméket (GDP) használják széles körben (Samuelson–Nordhaus [1990], 175. old.)

⁹ A kobei földrengés Japánban – a 110 milliárd dollárra becsült kár és az 5500 halott ellenére – a helyreállítási munkák révén pozitívan járult hozzá a folyó évi GDP-hez (WWFN [1996]). Az 1996-os tajvani tájfun utáni újjáépítés szintén valóságos kincsesbányának bizonyult, mert előmozdította az ország gazdasági növekedését.

¹⁰ Németország példája alapján képet kaphatunk arról, hogy miként alakul a defenzív kiadások GDP-n belüli aránya (Leipert [1997]). 1970 és 1991 között ezen kiadások a GDP-hez viszonyítva 5,6%-ról 12,8%-ra emelkedtek, mely növekedési ütem jóval meghaladja a GDP ugyanezen időszakban tapasztalt növekedési ütemét. Ha ez a tendencia folytatódik, akkor 2030-ra a GDP 53,6%-át fogják kitenni ezek a helyreállítási és kényszerkiadások. Mindez oda vezethet, hogy új értékek teremtése helyett a javítgatás és a helyreállítás kerül előtérbe, s egyre kisebb lesz a növekedés valódi „profitja”. Mindeközben, persze, a GDP az egeket ostromolja. Ezt a társadalmi formációt nevezte Hazel Henderson Entrópia-államnak, ahol a növekvő kriminalitás, a természet kifosztása és az emberek nagyobb részének normális társadalmi vérkeringésből történő kizárása mellett a gigantikus vállalatok egyre nagyobb profitot képesek elkönyvelni (Henderson [1985], 63. old.).

¹¹ Konkrét példát olvashatunk erre az alábbi Internet címen elérhető makroökönómia tankönyvben: <http://153.18.71.55/Martin/Fall97/Macro/02web/02GDP.htm>

következtében felmerülő későbbi – akár állami, akár privát – kényszerkiadásokat ismét bevételként tüntetik fel (lásd az ötödik parancsolatot). A nyilvántartási logika ilyen formájával a GDP támogatói teljesen elszakadnak a valóságtól.

(7) *A GDP-ben az elosztási egyenlőtlenségekkel nem érdemes törődni, tekintettel az állítólagos leszivárgási hatásra.*¹² Az elosztási egyenlőtlenségek, a jövedelmi viszonyok régiók, illetve társadalmi rétegek közötti polarizálódása számos forradalom, felkelés kiindulásához vezettek a történelem során. A politikusoknak a társadalmi béke elérésének és megőrzésének érdekében fokozott figyelemmel kellene lenniük erre a területre, de ebben a GDP nem szolgál vészjelzőként számukra, hiszen az a jövedelem eloszlásáról semmiféle információt nem szolgáltat.¹³

(8) *A GDP-nek mindegy, hogy eladósodik-e az ország, a kimutatott gazdasági aktivitás finanszírozási forrása lényegtelen.* A politikusok szeme előtt – úgy tűnik – csak a kitűzött GDP növekedési százalék lebeg, mint mindenható sikermutató, s másodlagos, hogy az ország – külföldi hitelek segítségével – esetleg lehetőségein felüli mértékben költekezik. Típusosan az állam a legnagyobb túlköltekező, s a kiadásainak fedezésére két lehetősége adódik: vagy államkötvények révén a belső államadósságot növeli, vagy külföldi hitelfelvételhez folyamodik. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az államkötvények jelentős része is külföldi, többnyire intézményi befektetők kezében van, s így a külföldi tőkére való utaltság nem írható le pusztán a külső államadósság elemzésével.¹⁴

(9) *A GDP-nek a család igazi veszteség.* Egy GDP-t támogató politikus fiatal közgazdásznak szóló tanácsa így hangozhat: „A családot piacósítsd vagy felejtsd el!” A család nemkívánatos a GDP számára, mert az olyan tevékenységeket végez, amelyeket gazdasági mutatónk nem képes megragadni. A családok „bűne” kettős: ingyenes szolgáltatásokat nyújtanak, és a piacon kívül tevékenykednek. Ha az édesanya a csecsemőt saját anyatejével táplálja, és nem tápszerrel eteti, akkor semmivel sem járul hozzá a GDP-hez.¹⁵ Ha a nagyobbik testvér vigyáz a kisebbekre

¹² A leszivárgási hatás – miszerint a gazdagok további gazdagodása végső soron a szegények sorsát is javítja – az 1970-es évek közepétől kezdve statisztikailag bizonyíthatóan kudarcot vallott.

¹³ A világgazdaság vezető hatalmának kikiáltott Egyesült Államokban 1979 és 1995 között a családok 60%-ának romlott az anyagi helyzete, további 20%-nak 5%-kal javult, míg a leggazdagabb egy százalék jövedelme 80%-kal növekedett. Az Egyesült Államok lakosságának alsó 90%-a az összvagyon 51%-val rendelkezett 1976-ban. Ez az arány 1995-re 29%-ra csökkent. A leggazdagabb egy százalék ugyanebben az időszakban 19%-ról 40%-ra növelte részesedését. A jelenség oka, hogy a társadalmi jólét (social welfare) és a vállalati jólét (corporate welfare) már régen különvált egymástól. Egyre kevésbé igaz az, hogy ami jó a vállalatnak, az a társadalomnak is az, illetve fordítva. Ez a közteherviselésre vonatkozó hajlandóságban is megmutatkozik. A korlátlan lehetőségek hazájában a második világháború óta a vállalati szféra szövetségi adókhöz való hozzájárulása 33%-ról 10%-ra csökkent, míg a magánszemélyek a korábbi 43% helyett jelenleg az adók 76%-át kénytelenek viselni (forrás: <http://www.stw.org/sharethewealth/dangerous.html>).

¹⁴ A világgazdaság hét vezető államának aggregált GDP-je 1980-tól napjainkig a számítások szerint 10 000 milliárd amerikai dollárról körülbelül 15 000 milliárdra emelkedett, miközben ezen országok összesített államadóssága 4 000 milliárd amerikai dollárról körülbelül 10 000 milliárdra duzzadt (Stiftung Entwicklung und Frieden [1998], 17. old.). A jelenség a fejlődő országokban is ismert. Thaiföld GDP növekedése 1970 és 1993 között – három éves időszakokra vetítve – 4,6% és 11,7% között mozgott (IFM [1996], 9. old.), ám ezalatt a külső államadósság – a mindenkori GDP-hez viszonyítva – 15,7%-ról 40,5%-ra nőtt (Stiftung Entwicklung und Frieden [1998], 451. old.). Paul Hellyer hamarosan magyarul is megjelenő könyvében egyébként kitűnően elemzi a monetarista közgazdasági felfogás minden országot adósságtengerbe fullasztó mechanizmusát (Hellyer [1996]).

¹⁵ Erre egy nagy élelmiszeripari cég is rájött, ezért a kismamáknak a szülés után pár hétig ingyenesen adta az instant tejport. Ez az anyák számára is kényelmes volt. Ám ha egy ideig nem szoptat a kismama, akkor elapad a teje, így később kénytelen lesz megvenni az akkor már nem ingyenes tejport, s ezáltal végre növeli a GDP-t, a vállalati profitot nem is említve. Látható, hogy napjainkra ily mélyen behatolt a közgazdaságtan a társadalmi

otthon, azzal indirekt gazdasági kárt okoz, mert a baby-sitter iparágtól veszi el a megrendelést. Így minden, ami az emberi történelem során a családot Családdá tette, az a GDP és a profit növekedésének gátjává vált. Nem a vállalatok és a közgazdaságtan szolgálják a családok jólétét, hanem a családokat próbálják egy mutató érdekeinek megfelelően alakítani. A cél és az eszköz felcserélése itt mutatkozik meg legnyilvánvalóbban. A gazdaság egésze ma már nem az emberek, a családok életét és érdekeit szolgálja, hanem önmagából kifordulva a családokat akarja igényei szerint formálni.

(10) *A GDP-ről szólva alapokat és tartalmat érintő kérdéseket ne tégy fel, ha a szakmában akarsz maradni!* Mily egyszerű életet ígér a GDP a közgazdászok és a politikusok számára! Elég egyetlen mutatót figyelni, hogy vajon annak növekedése 3,5%-os, vagy esetleg a bűvös 4%-ot is eléri. Ha növekedés van, akkor mindenki hátradőlhet a bársonyszékben: az országban minden rendben, az esetleges lelkiismereti aggályok végleg elhessegethetők. Csupán néha akad egy-egy akadémikusnak, konzervatívnak, modernizációellenesnek tekintett ember, aki rendületlenül szereti és keresi az igazságot, s a gazdasági csodamutató alapjainak és tartalmának megértésére törekszik. Ezek a legveszedelmesebbek a GDP számára. Mindig kérdeznak, szeretnék átlátni a teljes rendszert, s értelmezni a rész szerepét az egészben. Kutakodásuk közben kiderül, hogy a GDP nem tudja megjeleníteni a pénzben ki nem fejezhető áldozatokat (szabadidő elvesztése, csökkenő családdal töltött idő, természeti környezet pusztulása, erőforrások kimerítése). Kiderül, hogy fontos gazdasági jelenségekről (eladósodás, foglalkoztatás) sem informál. A demográfiai változások (előregedés, kivándorlás), az alapvető emberi jogok érvényesülése (szólásszabadság, szavazati jog, vallásszabadság, faji egyenjogúság) szintén figyelmen kívül marad. És végül kiderül, hogy a jólétet, társadalmi közérzetet befolyásoló minőségi tényezőkről sem mond semmit (öngyilkosságok, válások, abortuszok száma és aránya, a bűnözés alakulása, korrupció elterjedtsége stb.). Mindezekről nem is tájékoztathat, hiszen a termékek/szolgáltatások minőségét sem lehet mérleggel és számológéppel mérni. Az életminőség pedig még ennél is nehezebben megragadható, mert annak nem csak materiális – és pénzben kifejezhető – dimenziói vannak. Ezt viszont a GDP – amely ab ovo képtelen a piaci pénzforgalom összeadásán kívül másra – nem képes kezelni, ezért nem tekinthető jóléti mutatónak.

A trükköknek még nincs vége...

A felsorolt hiányosságok, korlátok láttán azt hihetnénk: ennél több hibát akarva sem követhetnénk el azzal, hogy egy ilyen mutató alakulásából kívánunk következtetéseket levonni a társadalmi jólét változását illetően. Az élet azonban mindig találékonyabb, s a GDP – azaz a közgazdászok – trükkjei szinte kimeríthetetlenek. Ezek közül mutatok be négyet.

Csodálatos pénzforgalom-szaporítás

Közgazdasági nonszensz, hogy a vállalatok a legális versenyszférán belül egyszerű „racionalizálás”, „karcsúsítás” révén – azaz azzal, hogy a vállalat bizonyos tevékenységeit (például reklám, alkatrészek előállítás stb.) külső szereplővel végezteti – az eddig költségként kimutatott és vállalati nyereséget csökkentő tételekből GDP-t növelő tényezőket teremtenek. Önmagában azzal, hogy adott tevékenységet külső szereplő végez, a művelet már a GDP mindent összeadó számbavételi rendszerébe kerül.

kapcsolatokba, s jelenleg szinte minden eszköz megengedett a vállalatok számára, hogy a profit és a gazdasági növekedés érdekében még a család természetes tevékenységeit is piacra tereljék.

Ugyanez a jelenség a nem monetizált (pénzmozgással nem járó), illetve a monetizált, de nem számlázott szféránál is megfigyelhető. Ha a háztartás egy korábban saját maga által ellátott feladatot piaci igénybevétellel old meg, akkor a GDP növekszik. A hagyományos háztartás sok tevékenysége nem járul hozzá a kimutatott gazdasági növekedéshez, ezért minden sikeresen piacosított tevékenység gazdasági növekedésként jelenik meg, miközben az előállított termék/szolgáltatás ugyanaz marad (Nelder [1996]). Az illegális szférára is igaz ez. Ha legalizáljuk a „kábitószeripart” – erre többféle parlamenti próbálkozások vannak –, akkor az kedvez a GDP növekedésének, csak éppen a társadalomnak nem.

A GDP erőszakos növelése a társadalmat összetartó erők szétforgácsolódását eredményezi (Montague [1981]; Ayres [1998], 38. old.). A GDP kritikátlan hajszolása olyan gazdaság- és társadalompolitika kialakításához vezet, ahol a társadalom érdekeit, a jólét biztosítását és az emberhez méltó élet lehetőségét feláldozzák egy primitív gazdasági mutató növelése érdekében. Az ilyen magatartás a GDP-t hajszoló politikusok főparancsát (Piacot imádd és csak neki szolgálj!) tökéletesen betölti. Ezzel olyan szemmel tekintenek a piacra, mint az összes gazdasági és társadalmi érintkezés lebonyolítására leginkább alkalmas intézményre, így a piacteremtés, piacra terelés elsődleges politikai célkitűzéssé válik.

Ha kevesebb az eszkimó, nagyobbak látszik a fókák

A GDP kimutatásoknál arra is ügyelni kell, hogy sok esetben nem az abszolút számmal találkozunk, hanem ennek egy főre vetített mennyiségével. Már általános iskolában tanítják, hogy egy tört kétféleképpen növelhető: vagy a számlálót növelem, vagy a nevezőt csökkentem. E szabály alól a GDP/fő sem kivétel. Ha az ország lakosságának 10%-a folyó év december 30-án disszidálna, légítámadás vagy természeti katasztrófa következtében meghalna, akkor az egy főre jutó GDP 11,1%-kal emelkedne (feltéve, hogy a GDP abszolút nagysága az előző évi szinten marad). A kormányzat boldog lehet: olyan egy főre jutó GDP-növekedés kimutatására képes, amit a szomszédos országok aligha tudnak felülmúlni!

A GDP abszolút értéke 3–5% között növekszik a világon, a szegényebb, fejlődőnek nevezett országokban valamivel gyorsabban, mert alacsonyabb termelési szintről indulnak, s a társadalmi tevékenységek piacosítása is nagyobb tartalékokat hordoz még magában. A „fejlett” és „fejlődő” országok halálozási rátái egyre inkább közelítenek egymáshoz, ám a születési ráta a harmadik világban közel kétszerese az úgynevezett fejlett országokénak. Nincs még egy társadalmi mutató, mely ennyire markánsan különböztetné meg a gazdag és szegény országok világát (Daly [1991]). Ennek következtében a szakadék az egy főre jutó GDP tekintetében fokozatosan növekszik a két világrész között, bár a GDP-re történő átállás (a tört számlálójának emelkedése) bizonyos mértékig ellensúlyozza a népesség növekedéséből (a tört nevezőjének emelkedése) eredő változásokat.

Hogyan lesz a GDP-ből angyal?

Számos vallás fogadja el az angyalok létét, akik abban is különböznek az emberektől, hogy tisztán szellemi lények, nincsen fizikai értelemben vett materiális testük. A főáramú (mainstream) közgazdászok gyakran hangoztatott érve, hogy a szolgáltatási szektor növelésével a GDP-ben a fajlagos anyagfelhasználás aránya csökken. Ha ez maradéktalanul igaz, akkor a GDP korlátok nélkül nőhet, hiszen egyre kevésbé függ a természeti erőforrásoktól, s idővel lehetséges lesz az anyagmentes – angyalosított – gazdasági rendszer kialakítása. A gondolatmenet érvényességét már többen cáfolták (Hirst [1974]; Daly [1977]). Tény azonban, hogy bizonyos tevékenységek kevésbé erőforrás-igényesek, mint mások, s hogy a termelőszférában a biotechnika, elektronika révén komoly előrehaladást sikerült elérni a

fajlagos anyagfelhasználás csökkentésében (Ayres [1998], 39. old.). Hirst 1974-es művében azonban bemutatja, hogy az élelmiszeripari szolgáltatások (például gyorsbűfék) közel azonos mennyiségű energiát használnak fel, mint a természettel közvetlen kapcsolatban álló mezőgazdaság és az élelmiszer-feldolgozás. Ezt a szerző úgy bizonyítja, hogy a szolgáltatások közvetlen energiaigénye mellett a közvetett felhasználást is figyelembe veszi. Így például a gyorsbűfében használt eldobható csomagolóanyagok előállításának energiaigénye, az alapanyag szállítása során fellépő üzemanyag-felhasználás mind kimutatásra kerül a szektor energiafelhasználásánál.¹⁶ A környezetszennyezés tekintetében sem mutatható ki szignifikáns különbség a klasszikus termelő és szolgáltató szektor között (Hirst [1974]; Flieger [1994]).

A dematerializáció másik buktatója, hogy a GDP-n belüli anyagarányra hivatkozik, miközben figyelmen kívül hagyja a bruttó összfelhasználást, azaz megfeledeznek a fajlagos és az abszolút számok közti különbségekről. Az Egyesült Államokban a század eleje óta az egy dolláros GDP-re eső anyagfelhasználás a felére csökkent (konstans dollárban kifejezve), azonban az anyagi fogyasztás ugyanezen időszak alatt 400%-kal növekedett. Hiba lenne azt gondolni, hogy a fogyasztás további 400%-kal történő emelésével a maradék 50%-nyi anyagtartalmat is el lehet tüntetni. Herman *Daly* írja, hogy ez az egyszeri ember esetéhez hasonlatos, aki új tűzhelyet vett, amellyel fűtési költségeit 50%-kal tudta csökkenteni. Ezen felbuzdulva azt gondolta, hogy ha még egy hasonló tűzhelyet vásárol, akkor a maradék 50%-ot is sikerül megtakarítania (*Daly* [1977], 119. old.).

Párás kristálygömbből nem illik jósolni

Magyarországon 1992-ben jelentős változások következtek be a statisztikai adatgyűjtés terén. Az új számviteli törvény következtében a nemzeti jövedelem és a GDP számításához szükséges információk közül lényegesen kevesebb áramlik a Központi Statisztikai Hivatal felé. Így nincs más megoldás, mint a hiányzó adatok „szakértői becsléssel” történő helyettesítése. A nemzeti jövedelem számításában a becslések megnövekedett szerepére *Árvay János* is figyelmeztet (*Árvay* [1992], 1139. old.). Személyes információim alapján a GDP bemenő adatai – bizonyos területeken – 30%-ban becslésen alapulnak.

Sebestyén Tibor szerint a „GDP egyes összetevői annyira sokféle és szabálytalan lefutású függvénygörbéket adnak meg, hogy azok a szokásosan alkalmazott regressziós függvényekkel nem közelíthetők és prognosztizálhatók jól. Magasabb rendű polinomok ugyan szinte tetszőleges pontossággal illeszthetők a bázisidőszaki értékekhez, de minél magasabb rendű polinomot használunk, annál nagyobb a hajlam a függvény »megvadulására« az előrejelzési tartományban, ezért az így megnövelt illesztési pontosság nagyon lecsökkenti a formalizált matematikai előrejelzések megbízhatóságát.” (*Sebestyén* [1991], 13. old.) Ennek ellenére a pártok kormányzati és iparfejlesztési programjai gyakran meglehetősen magabiztosságról tesznek tanúbizonyságot, s hosszú időszakokra előre meg merik jósolni a GDP várható növekedési ütemét.

Mit tudunk számbavenni?

Az eddigiek során sokszor találkoztunk a számbavétel korlátaival. Ezért külön is érdemes megvizsgálni: mi az, amihez a piac árat képes rendelni, hogy aztán a GDP figyelembe vehesse az ennek segítségével képzett aggregátumot? *Schumacher* érvelése szerint a piac nem tud mindent „beárazni”, mert számos dolognak nincs klasszikus értelemben vett piaca (*Schumacher* [1991],

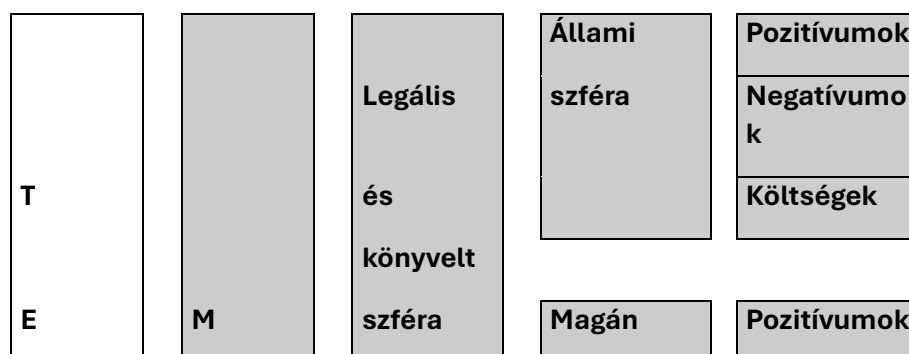
¹⁶ A termékek életciklus-elemzése (life-cycle analysis [LCA], illetve Ökobilanz) segít annak kimutatásában, hogy adott termék nyersanyagának kitermelése, gyártása, használata, újrahasznosítása során milyen környezeti hatások jelentkeznek.

49. old.). Ilyenek például a természeti erőforrások – megújíthatóságuktól függetlenül –, mert nincs mechanizmus, mely a tevékenység során felmerülő teljes költség – az erőforrás jövőbeni kifogyása miatti nyereségkiesés, valamint az externális költségek¹⁷– figyelembevételére kényszerítené a vállalatokat. További problémát jelent az időpontra vonatkozó (stock), illetve a két időpont közötti változásokat jellemző (flow) indikátorok eltérő jellege, amely esetünkben a tőkeállomány és a pénzforgalom különbségét jelenti. A GDP – mivel definíciója szerint pénzforgalmi jellegű (flow) mutató – a pénzforgalom alapját képező környezeti tényezők állapotáról (stock) nem tud informálni. Ép elmével azonban senki sem állíthatja, hogy az emberek egészségében vagy a Föld környezeti állapotában beállott változások lényegtelenek volnának a jólét szempontjából. A mutató flow jellege az oka annak is, hogy érzéketlen az ország fokozatos (külső és/vagy belső) eladósodása iránt, mely stock jellegű jelenség (lásd a nyolcadik parancsolatot).

A GDP jóléti mutatókénti használatában rejlő hibák taglalását a társadalmi tevékenységek osztályozásával folytatom. Az osztályozás célja, hogy felhívjam a figyelmet a GDP által számbavett tevékenységek behatárolt voltára és az ezek differenciálatlan megragadásában rejlő buktatókra.

A túloldali táblázat a társadalmi tevékenységeket önkényesen csoportosítja, ám törekszik a valós események teljes halmazának lefedésére. Az első bontás arra a kérdésre ad választ, hogy a vizsgált ügylet (tranzakció), illetve tevékenység pénzmozgással jár-e vagy sem. Ennek alapján beszélhetünk monetizált (pénzmozgással járó) és nem monetizált (pénzmozgással nem járó) tevékenységekről. A „pénzes” tevékenység egyrészt lehet legális és megfelelően könyvelt (számlázott). E terület két résztvevője az állam (a nem magán közszolgáltatókkal egyetemben) és a magánszféra, azaz a klasszikus piac. A legális és könyvelt terület komplementerét jelenti a teljesen illegális tevékenységet végző feketegazdaság (például kábítószer-forgalmazás, prostitúció), valamint a „féllegális” – azaz alaptevékenységében legális, csak az ezzel járó pénzmozgást (gyakran törvénytelen módon) nem rögzítő – szürkegazdaság aktivitása¹⁸, mely utóbbiba a társadalmi (civil) tevékenységek jelentős része is beletartozik. Itt jelennek meg a háztartások olyan pénzmozgással is járó funkciói, melyeknek nyomon követésére az állam – nyilvántartás hiányában – nem képes.

A társadalmi tevékenységek osztályozása



¹⁷ Az externália valamely harmadik személy(ek)nek befolyásolja – többnyire negatívan – a jólétét, amelyért ő(ke)t nem kompenzálják, és amely hatás ismert és nem szándékolt (lásd például Kerekes-Szlávik [1996], 71. old.).

¹⁸ A szürke- és feketegazdaságot a szakirodalom nem mindig különíti el, s gyakran egységesen „földalatti gazdaságról” beszél (vö. Samuelson–Nordhaus [1990], 184–185. old.).

V É K E N Y S É G E K	O N E T I Z Á L L T			szféra	Negatívumok Költségek	
		Nem legális, illetve legális, de nem könyvelt szféra	Szürke- gazdaság	Pozitívumok Negatívumok Költségek		
			Fekete- gazdaság	Negatívumok		
			Háztartás	Pozitívumok Negatívumok Költségek		
		M O N N E E M T Á R I S	Piaci		Közvetlen csere	Pozitívumok Negatívumok Költségek
				Nem piaci	Fekete- gazdaság	Negatívumok
	Háztartás				Pozitívumok Negatívumok Költségek	

A nem pénzmozgással járó tevékenységeket nincs értelme részletesen kibontani, hiszen ezeket a GDP teljes mértékben kénytelen figyelmen kívül hagyni. A részleteket csak a terület tartalmának és összetevőinek, illetve ezek értékelésének érzékeltetése végett mutatom be. A közvetlen csere – mint nem monetáris, de piaci tevékenység – általában megfoghatatlan mindenféle gazdasági számbavétel számára.¹⁹ A kereskedelem e formája a fejlődőnek nevezett, erőteljes iparosodás előtt álló országokra inkább jellemző, ahol a gazdálkodás jórészt ilyen keretek között zajlik. Az alvilág nem piaci tevékenysége, amely a megfélemlítéstől az emberrabláson át a politikai rendszerbe való beépülésig igen széles tevékenységi területet felölel, nem jelenik meg a GDP-ben. A háztartás klasszikus tevékenységeinek, és – többnyire részleges – önfenntartásának szintén nem leljük nyomát a mutatóban (ezzel kapcsolatban lásd a kilencedik parancsolatot is).

A táblázat utolsó oszlopának bontása arra a kérdésre keresi a választ, hogy az adott szektor által előállított jószág előnyös (pozitívum), vagy hátrányos (negatívum) a társadalom számára, vagy egyszerűen a jelenlegi gazdasági rendszer működési költsége. A negatívumok közé sorolandók a testi/lelki egészségre káros javak (például a dohánytermékek és a pornófilmek), bizonyos javak egészséges mértéken felül fogyasztott része (túlzott TV nézés és alkoholfogyasztás), valamint az eredetileg jó célra szánt, de helytelenül felhasznált elemek (katasztrófaturizmus, a valóságot szándékosan torzítva bemutató médiák, „agymosó” reklám stb.). E kérdéskör értékítéleteken nyugszik, s ez a viszonyítás alapját képező értékrendszer meglétét, a jó és a rossz közötti megkülönböztetés képességét előfeltételezi.²⁰

A társadalmi tevékenységek osztályozását bemutató táblázatban a GDP csupán a szürkére satírozott rész, azaz a monetizált szférán belül a legális és könyvelt tevékenységek megragadására képes. Amint már a korábbi „Tízparancsolat” alapján láthattuk, ezeket sem minden hiba nélkül kezeli. Megfeleldezik a költség és a haszon elválasztásáról, a hasznos és a káros/felesleges javak megkülönböztetéséről, a társadalmi hasznosságról, az alapvető erkölcsi értékelésről. Ezáltal a gazdasági mutatót éltető politikusok, közgazdászok nemcsak saját maguk, hanem az egész társadalom számára is valótlan képet festenek a gazdaságban/társadalomban végbemenő eseményekről, miközben azt hiszik, hogy számbavétel és tervezés révén uralhatják a világban zajló folyamatokat.²¹

¹⁹ A fejlett országok barterkereskedelmét a számvitel – annak ellenére, hogy nincs pénzmozgás – mégis képes könyvelni (ha a tételt számlázzák), mert az ügyletben résztvevő áruk/szolgáltatások többnyire a piacon is részt vesznek, ezért a tétel számításához szükséges piaci ár meghatározható.

²⁰ Ezek tehát nyíltan megjelenő, az emberi magatartás helyességét illetően előíró jellegű (azaz normatív) meghatározások. Ugyanez az előíró jelleg akkor is tetten érhető, ha a jólétet a GDP alakulásához kötjük, csak sokkal burkoltabban. A kérdésre – a pozitív és a normatív fogalmának megkülönböztetésekor – később még visszatérek.

²¹ A XX. század végén Steven Spielberg *Jurassic Park* című dinoszauruszokkal riogató filmjét a média klasszikusnak kiáltotta ki. Ám a film alapjául szolgáló könyv messze felülmúlja a mozivásznon megjelenő történet tartalmi mondanivalóját. A film – azonkívül, hogy két órán át szorongattatja a nézővel a szék karfáját – a játékiparnak tett, nem is titkoltan, nagy szolgálatot. Az egész történet – a könyvben – a magabiztos, tudományos és technikai fölényére építő, s korlátaival szembesülni nem akaró ember törvényszerű kudarcáról szól. A történet egy részében a komplex rendszerek ellenőrizhetőségének illúzióját, a rendszereket „uraló” ember tévedhetőségét érzékelteti a szerző. A mesterséges dinoszaurusz-parkban tudósok által életre keltett és táplált őslények vannak elkülönítve. A „szuperszámítógép” révén szinte minden időpillanatban nyomon követhető, hogy megvan-e minden állat, illetve hogy azok hol tartózkodnak. A könyv főszereplője, egy káoszelmélettel foglalkozó matematikus, a rendszert látva aggódni kezd. Természetesen senki sem hallgat rá, hiszen a tervezők hibátlan rendszert építettek ki, állat nem tűnhet el a szigetről. Egyszer a matematikusnak sikerül rávennie a rendszerfelügyelőket, hogy jelenlétében ellenőrizzék, megvan-e minden állat. Beütik az állomány létszámát (vagy 300 állat), a gép gyorsan azonosít, s az eredmény: mindegyik megvan. A matematikus kérésére egy kicsit magasabb számot adnak meg. Az eredmény meglepő: a gép azt jelzi, hogy most is megvan minden állat. Tévedés kizárva. A rejtély magyarázata az, hogy az állatok odakint szaporodóképessé váltak (néhányuk nemet

A problémák gyökerei

A jóléti mutatóvá előléptetett GDP kóros tüneteivel szembesülve most már a problémák okaira is rávilágíthatunk. Ezek többnyire a módszer hibás előfeltevéseiből fakadnak, azonban szerephez jut a kényelmesség törvénye, valamint a materialista világszemlélet is.

Sorrendben haladva tehát, először tekintsük a GDP és a jólét összekapcsolása mögött meghúzódó *hallgatólagos előfeltevéseket*, melyek egyike sem állja ki a valóság próbáját! (1) A társadalomban végbemenő összes esemény gazdasági ügyletként is leírható. (2) A piac a gazdaságban végbemenő események teljes halmazát lefedi. (3) A piaci árrendszer mindent be tud árazni, így minden mindennel összemérhető. (4) A piaci árrendszer egyben erkölcsi rendszer is. Ha valami megfordul a piacon, akkor az erkölcsi értelemben is jó, különben nem lehetne értékesíteni. (5) A piaci árak helyesek, hiszen az eladó semmit sem ad olcsóbban, a vevő semmit sem vásárol drágábban, mint amit a portéka ér. Eszerint nincs externália és piaci erőfölény, s az ár egyben értéket is megtestesít. (6) Minél nagyobb a személyes anyagi fogyasztás, annál nagyobb a jólét. Eszerint a boldogság kizárólag az anyagi fogyasztás függvénye (nincsenek lelki, szellemi, társas örömök), s a gazdasági szervezetek forgalomnövekedése a társadalmi jólét emelkedésével egyenértékű.

A fenti előfeltevések mindegyike rejtett, a GDP-t bemutató és támogató tankönyvek többsége nem is említi őket. Mégis léteznek, és lassan, csendesen hatnak környezetükre. Ennek oka, hogy az egyeduralmon lévő elméletek idővel elméleti alapjaikat is „elhitetik” környezetükkel, így nem igazságtartalmuk, hanem pusztán létük által nyernek létjogosultságot. A gazdasági/társadalmi mítoszok mindig a természeti törvények és a társadalmi törvényszerűségek közötti különbségekben, valamint a pozitív visszacsatolású (öngerjesztő, illetve önbeteljesítő próféciaként működő) folyamatok összjátékában gyökereznek. Ugyanis amíg a természet működéséről alkotott emberi törvények nem változtatják meg a vizsgált jelenséget, addig a társadalom és a gazdaság működését illető feltételezések visszahat(hat)nak a vizsgált közegre, megváltoztatva ezzel a társadalom viselkedését, mert az nem egyszerűen atomok halmazából áll, hanem – többnyire – gondolkodó, érző és szabad akarattal rendelkező emberekből.²² A marketingben jártas szakemberek számára nem ismeretlen a pszichológia által részletesen leírt jelenség, miszerint az emberek bizonyos információk gyakori közlése vagy sugalmazása által reflexszerű cselekvésekre készíthetők, miáltal megváltozik magatartásuk. Ezen alapszik a marketinges „reklámtudomány” egésze. Itt lép a folyamatba a pozitív visszacsatolás, mert minél inkább hirdetik egy gazdasági mérési módszer jóléti jellegét, annál többen hisznek is annak helyességében. Ezáltal az további támogatásra számíthat, s egy idő után leválthatatlanná válik. „Racionalitásunk” azt súghatja: a módszer nem lehet hibás, ha ily sokáig ily nagy támogatottságnak örvendett. A GDP tehát hosszú karrierre számíthat, hacsak nem vezetnek katasztrófához az általa megtestesített rendszerhibák.

Jogosan merülhet fel a kérdés: egy ennyire besűkülött látókörű, s ily súlyos előfeltevésekkel dolgozó mutatót miért használnak még mindig (vagy egyáltalán) gazdaság-, és társadalompolitikai vezércsillagként? Az eddigieken túl kiemelkedő szerepe lehet a

váltott, ami hullóknél megfigyelt jelenség), és egyre többen lettek. Mivel a rendszer alapkérdése az volt, hogy megvan-e a kitelepített létszámú állomány, s nem az, hogy mennyi állat van a parkban, ezért a nyomon követés lehetetlenné vált. Ugyanígy a GDP is csak a pénzforgalmú, legális és könyvelt gazdasági ügyleteket számolja, s nem veszi észre, hogy a valós világ sokkal változatosabb!

²² Ha a gravitáció törvényét rosszul fogalmazzuk meg, attól a polcra leesett könyv nem fog visszaugrani a helyére. Ezzel szemben, ha az embereknek naponta tízszer elmondják, hogy aki „átgázol” a másikon az jobban érvényesül, akkor idővel valószínű, hogy megnő a „könyöklők” száma. Ezzel a „törvény” önmagát igazolja.

„kényelmesség törvényének” is. E tanulmány már bőséges adalékkal szolgált ahhoz, hogy belássuk: a jólétnek igen kevés köze van a GDP-növekedéshez. Mégis, ehhez a mutatóhoz ragaszkodnak, *mert ezt tudják mérni és ez nagyon kényelmes!* Miért kényelmes a GDP-vel mérni? Mert egydimenziós mutató, mindent pénzben mutat ki, nemzetközi és időbeli összehasonlításra is alkalmassá tehető, s mert megkerüli az erkölcsi állásfoglalás kínos kérdését. A kényelem ára viszont, hogy a kitűzött gazdasági alapcél elérése, azaz a társadalmi jólét emelése válik lehetetlenné, ami a sötét helyen elvesztett kulcsát egy jóval távolabbi lámpa alatt kereső ember kudarcára emlékeztet. A világítás önmagában nem biztosíték a sikerre, ám ez a furcsa észjárás tökéletesen megfelel a GDP, mint gazdaságpolitikai vezércsillag logikájának: „mérd a legegyszerűbben mérhető!” Amely ország/gazdaság célja – számbavételi rendszerén keresztül –, hogy természeti erőforrásait a lehető leggyorsabban élje fel, a család minden tevékenységét piacossítsa, s az élet minőségét az elfogyasztott (részben káros) javak mennyiségével tegye egyenlővé, az előbb-utóbb szétforgácsolódik, saját magát téve tönkre ezzel. S az a legszomorúbb, hogy még ezt is úgy állítják be, mintha jól járnánk vele. A helyzet szinte tragikomikus. Gondoljunk csak a két közgazdász esetére a rohadt almákkal!

A GDP vak követése, gyakran már-már vallásos tisztelete, mégis oly mértékben ivódott a közgazdászok és a politikusok gondolkodásába, hogy valószínűleg csak generációváltás esetén lehet esély a változásra. A pozitív változáshoz azonban ennél az „aranyborjúnál” is nagyobb bálványt kellene ledönteni, a *materializmus*ét. Ez mindenütt ott kísért, ahol gazdasági számbavételről, jólétről, társadalomról és célkitűzésekről esik szó. A jelenség alaposabb megvilágítása, következményeinek átlátása a közgazdász társadalom számára komoly kihívást jelent, ám e nélkül reménytelennek tűnik feladatunk, az egészségesebb, emberhez méltóbb társadalom kialakítása.

Merre tovább?

A felmerült problémák legkézenfekvőbb megoldásaként elsőként a GDP „javíthatása” merül fel. A GDP hibáinak egy része elvileg – a számszerűsítés technikai részleteit tekintve – kiküszöbölhető, ám az ilyen próbálkozások jelentős részben becsléseken alapulnak, így elveszik a mutató egyébként is nehezen védhető objektivitása. A korrekció lehetséges területeit *Henderson* – többek között – az alábbiakban jelöli meg:

– Makrogazdasági események rögzítésekor azonos hangsúlyt kell helyezni az állományi adatok (tőke oldal) elemzésére is.

– Az egy főre jutó jövedelem vizsgálatát – a realisabb nemzetközi összehasonlíthatóság érdekében – vásárlóerő paritáson kell végezni.

– A természeti erőforrások értékelése során az „újrabeszerzési ár” legyen irányadó.²³

²³ Kimerülő természeti erőforrások esetében sajátos kihívást jelent az újrabeszerzési ár értelmezése. A természeti erőforrások értékelésében „a legközelebbi helyettesítő árával való kalkulálás” Herman *Dalyn*é is felbukkan. Érdekes képet kapnánk a kőolajszármazékok árának alakulását illetően, ha árukat – a fűtőérték-egyenértékesítést figyelembe véve – a fa vagy az alkohol árához közelítenénk (Daly [1977], 109. old.). Ebben az esetben az üzemanyag árának a többszörösére kellene emelkednie, ami a gazdálkodás logisztikai költségeinek emelkedésén keresztül azonnali globális gazdasági változásokra kényszerítené az emberiséget. Németországban a Zöld Párt próbálkozott az üzemanyag árának körülbelül háromszorosára emelésével. Ez az ár jobban megfelelne a teljes költség elméletének, illetve a legközelebbi helyettesítő elvének, mégis, tartva a Németországban igen befolyásos autóiipari lobbytól, e közgazdaságilag realisabb elképzelést a vicc szintjén kezelték a hatalmon levők. A nyomás hatására végül maga a Zöld Párt is

– A pénzmozgással nem járó tevékenységeket (háztartás, önkéntes munka stb.) becsléssel vegyük figyelembe. (Henderson [1996], 55. old.)

Annak a kérdésnek az eldöntése azonban, hogy lehetséges-e a további gondolkodás a GDP keretein belül, avagy teljesen új mutató, illetve mutatócsoportok kidolgozásán kell fáradozni, attól függ, hogy *mit kívánunk mérni*. Eszerint megpróbálhatjuk megragadni a (1) piacgazdaságban zajló tranzakciók (ügyletek) pénzforgalmát, (2) a piacgazdaságban zajló tranzakciók értékét, (3) a társadalomban zajló tranzakciók értékét, (4) a gazdaság „egészségét”, „jólétét”, vagy (5) a társadalom jólétét.

Amennyiben a piacgazdaságban zajló tranzakciók pénzforgalmára (gólok/öngólok számára) összpontosítunk, akkor a GDP kielégítő, de feladatunk kiegészül a szürke- és a feketegazdaság számbavételének nehézségeivel. Itt már lehetetlen primer statisztika előállítását, a becslések szerepe jelentősen megnő, így a hibakorlát is. Jogosan felmerülhet, hogy az ilyen mutatóknak – a pénzügyi infrastruktúra áteresztőképességének meghatározásán kívül – hol vehetjük még egyáltalán gyakorlati hasznát.

A második esetben a fenténél is komolyabb kihívás előtt állunk. Egy olyan pénzforgalmi mutatón belül kell szétválasztani a „búzát és a konkolyt” egymástól, ami semmit sem mond a forgalom mögött meghúzódó tartalomról, azaz hogy jó vagy rossz termékkel, szolgáltatással, tranzakcióval, illetve bevételként könyvelt költséggel állunk-e szemben. A természeti erőforrások eddig figyelmen kívül hagyott amortizációját is tisztázni kell. Mindez azért szükséges, hogy meg lehessen vonni a gazdasági tevékenységek jó és rossz oldalából származó egyenleget.

A harmadik eset, a második bővítéseként, az egész társadalomban – beleértve a háztartásokat is – végbemenő gazdasági ügyletek értékét kívánja megragadni. Ekkor tovább növekszik a becslések szerepe, s egy komoly számbavételi akadályba is beleütközünk, minthogy nem-piaci termékek/szolgáltatások árát és értékét kellene meghatároznunk. A piac nem képes meghatározni a gyerek mellett töltött órák díját vagy a TV nézés helyetti családi közös beszélgetés értékét. Márpedig ha nem küzdjük le ezt az akadályt, akkor a GDP hívei által is hangoztatott végállomást, a jólét mérését – pontosabban szólva annak megragadását, érzékeltetését – sosem fogjuk elérni.

A negyedik esetben a gazdaság „egészsége”, „jóléte” az értékesített javak összértékének alakulásával nyilvánvalóan nem megragadható, mert ez a szám nem ad információt a gazdaság strukturális szerkezetéről, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásról, a foglalkoztatottság és képzettség alakulásáról, az üzleti morálról, a fizetési fegyelem, a korrupció és a gazdasági bűncselekmények alakulásáról, a tisztességes verseny és a szabadalmi jogok tiszteletéről, s nem utolsósorban a munkavállalók és a munkaadók közötti kapcsolat milyenségéről, az őket megillető jogok és kötelezettségek viszonyáról. A teljesség igénye nélkül felsorolt tényezők mind hatással vannak a gazdaság „egészségi” állapotára, s ha ennek megragadását tekintjük feladatunknak, akkor ezekről nem feledkezhetünk meg.

A „mit kívánunk mérni?” kérdésre adható maximalista válasz a társadalmi jólét megjelenítése lehet. Ez a gazdasági „jólét” mérésén is túllép, s látható, hogy a feladat mily távol van a GDP nyújtotta tényleges lehetőségektől, melyhez még ma is jólétiség valamiféle sajátos (és téves) képzelet tapad. Nem bízhatjuk magunkat a közgazdaságtan hagyományos eszközeire e

kiiktatta ezt választási programjából. Látható, hogy a piaci árrendszer mindenhatósága illúzió, az árak alakulása nagymértékben politikai döntés kérdése is, ami nem lehet értéksemleges.

nagyigényű célkitűzés megvalósítása során, mert itt már olyan negatív tényezők hatásainak számszerűsítése/megragadása is szükséges volna, mint a tömegkommunikációs eszközök (főként a televízió) által a családokban okozott károk, az értékrendszer rombolása a társadalmi kohéziót gyengítő életformák és viselkedési normák terjedésével/terjesztésével, erőszakos problémamegoldási elvek súlykolása (például a lakosság biztonságtechnikai felfegyverzése) és a kulturális értékek eltűnése. A különféle társadalmi/gazdasági rendszerek közötti különbségeket is figyelembe kellene venni. Ezekre a kérdésekre nem adható helyes válasz megfelelő értékrendszer (erkölcsi rendszer) felhasználása nélkül.

A GDP-t a gazdasági tevékenységek kiterjedtségének, a gazdaság kibocsátásának mérésére találták ki, de a jólét és a gazdasági növekedés összekapcsolása miatt jóléti mutatóvá lépett elő. Azonban a jólétet – a *jelenlegi* mérési mód mellett – nem lehet a gazdasági növekedéssel függvényszerű, de még csak sztochasztikus kapcsolatba sem hozni, mert ahogy manapság mérnek, az még a gazdasági növekedésre sem utal helyesen. Most már látható, hogy a GDP – a lexikonokban található meghatározások ellenére – nem a gazdasági növekedést, hanem csupán a legális és könyvelt piaci ügyletek pénzforgalmát méri. A kettőt veszélyes és lehetetlen egynek tekinteni. „A trükköknek még nincs vége...” című fejezet alapján látható, hogy a GDP a gazdaság tényleges kibocsátó-képességétől függetlenül is képes növekedni. Komolyan el kell gondolkodni azon, hogy a gazdasági növekedés viszonyítási alapját ezek után mi képezze: az aktív munkavállalók száma, a gazdálkodó szervezetek száma, összforgalma, esetleg profitja, avagy a társadalmilag hasznosnak ítélt javak és szolgáltatások összforgalma?

Ahhoz, hogy jólét és gazdasági növekedés bárki által is kapcsolatba hozható legyen, első lépésként arra volna szükség, hogy mindkét dimenziót egyaránt megfelelően megragadó mutatót állítson elő. Ez tudomásom szerint eddig senkinek sem sikerült, ám ez csak a probléma technikai oldala. Ezután azt a tételt kellene még bebizonyítani, hogy a gazdasági növekedés által egyre nagyobb mennyiségben rendelkezésre álló javak és szolgáltatások korlátlan fogyasztása minden körülmények között jólétnövelő hatású. S ha a számítások még ezt az akadályt is leküzdénék, akkor is csapdaként várna a következő kérdés: vajon a kimutatott előnyökből mindenki igazságosan részesedik-e, hozzájuthat-e a megtermelt javakhoz? Mindezekkel a közgazdász társadalom előbb-utóbb szembesülni fog, és a válaszadás nem lehet értéksemleges.

Alternatív mutatók

Aki csak a közgazdászok számára készült makroökonómia tankönyveket tanulmányozza, könnyen azt gondolhatja, hogy a GDP-vel történő mérés szinte természeti törvény, s a közgazdászok közötti metodikai nézeteltérések ellenére az alapokat illetően minden rendben van. Aki azonban kézbe veszi az ENSZ 1993-as Nemzeti Elszámolások Kézikönyve című kiadványt, az megdöbbenve tapasztalhatja, hogy a GDP leváltására mutatók, mutatócsoportok egész serege áll bevetésre készen. Ezek egy része – a növekedési paradigmán is túllépve – arra keresi a választ, hogy mely gazdasági folyamatok fenntarthatók, milyen konkrét célokat kell/érdemes kitűzni a társadalom és a gazdaság elé, ha nem csupán néhány évre, hanem legalább generációs léptékben gondolkodunk előre.²⁴

²⁴ Ennek a gondolkodásmódnak a gyakorlati megvalósítására számtalan próbálkozás, kezdeményezés történt és történik. Aki mélyebben el kíván merülni a fenntarthatóság gyakorlati kérdéseiben, annak kiindulópontként feltétlenül ajánlható a következő Internet cím: <http://www.sustainable.doe.gov>
A fenntartható fejlődés mutatóinak problémáit, nehézségeit Gordon *Mitchell* is kiválóan érzékelteti (*Mitchell* [1997]).

Már a hetvenes évek közepétől kezdve történtek próbálkozások a gazdasági növekedés, fejlődés, haladás mérésének megreformálása érdekében. A reformerek közé tartozik William D. *Nordhaus* és James *Tobin*, akik kidolgozták a Gazdasági Jólét Mutatóját (MEW: Measurement of Economic Welfare), és ennek továbbfejlesztett változatát, a Nettó Társadalmi Jólétet (NEW: Net Economic Welfare) (Henderson [1985], 249. old.; Samuelson–Nordhaus [1990], 31–32. és 183–186. old.). Azonban egyik sem vált be. Nem is válhatott, mert bármilyen ügyesen vonogatjuk is le költségeket a GDP (GNP) értékéből, jelenítjük meg a természeti erőforrások amortizációját, a számba vett tevékenységek körének tágítása és ezek erkölcsi megítélése nélkül még nagyon messze járunk mind a gazdasági növekedés, mind a társadalmi jólét megragadásától.²⁵

Remélhető, hogy az egymutatós gazdaságpolitikák nem tarthatók sokáig. A GDP/GNP-t leginkább felváltani képes HDI²⁶, GPI²⁷ vagy ISEW²⁸ is csak a „kézzelfoghatóság”, a közérthetőség – azaz a politika és társadalom közötti párbeszéd fenntartása – miatt szükséges. Valójában indikátor-csoportok összeállítása és párhuzamos értékelése jelenthet reális és értelmes kiutat a jelenlegi zsákutcából. Hogy hány mutatóra van szükség? Az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottsága (Commission for Sustainable Development) egy százharminc mutatóból álló katalógust állított össze, melynek segítségével megjeleníthető a globális gazdaság és a nemzeti gazdaságok fenntarthatósága.²⁹ Valószínű, hogy ennyi mutató kezelhetetlen egyszerre, s az előállításukhoz szükséges alapinformációk beszerzése is komoly nehézségekbe ütközik. A jövő útja a kulcsmutatók megtalálása, illetve a nagyon hasonló mutatók aggregálása lehet. Ami addig is Magyarország számára cselekvési lehetőségként marad, az a gazdaság számbavételi rendszerével kapcsolatban az európai normák feltétlen átvétele, az Eurostat statisztikai rendszerhez való teljes alkalmazkodás. Itthon csak akkor várható változás a GDP-hez fűződő viszonyban, ha az Európai Unió tagállamaiban akkora lesz az elégedetlenség, és annyi a felszínre került rendszerhiba, hogy kénytelenek lesznek új mutató(k) után nézni, mely folyamathoz értelemszerűen nekünk is csatlakoznunk kell majd.

Mindazonáltal hangsúlyozandó, hogy a társadalom célját, a jó és a rossz mibenlétét és az emberiség továbbhaladását firtató kérdésekre még az esetleges új mutatók sem fognak tudni válaszolni. Legfeljebb a keretek és mozgásterünk tudatosításában segíthetnek, s reálisabb képet

²⁵ A szakirodalomban például találkozhatunk a GDP „környezetbarát” változatával, az EDP-vel (Environmentally adjusted net Domestic Product). Az elmélet azon feltevésen alapszik, hogy a természeti erőforrások kiaknázásából származó jövedelmet visszaforgatják a rendelkezésre álló természeti tőke megőrzése érdekében, valamint hogy a múltbeli felhasználások, kiaknázások technikailag ellensúlyozhatók, új források feltárással vagy a felhasználási/fogyasztási szokások megváltoztatásával (Bartelmus [1992], 71. old.). Ezzel a „zöldre festett” GDP-vel a mutató alapvető számbavételi hibáit (költség és bevétel keverése, piacon kívüli ügyletek stb.) nem sikerül kiküszöbölni, de legalább megjelenik a természet tőkeként való kezelésének szükségessége. A probléma egészére azonban mindez nem jelent megoldást.

²⁶ Az ENSZ által használt HDI (Human Development Index: az Emberi Fejlődés Indexe) bár az egy főre jutó GNP-ből indul ki, figyelembe veszi a várható élettartamot, az iskolázottsági szintet és az anyagi javak bőségét. Hiányossága, hogy a jövedelmi, elosztási egyenlőtlenségeket nem tudja kezelni.

²⁷ GPI: Genuine Progress Indicator (Valódi Fejlődés Mutatója). Részletesen lásd a *Redefining Progress* (1995) kiadványban. Magyarul lásd *Görbe* (1997) és *Görbe-Nemcsicsné* (1998).

²⁸ Az ISEW (Index of Sustainable Economic Welfare: Fenntartható Gazdasági Jólét Mutatója) a jelenleg ismert legátfogóbb mutató, melynek módszertani háttere a GDP-vel is felveszi a versenyt. Az átlagos fogyasztást, elosztási egyenlőtlenségeket, a természetben okozott károkat is megjeleníti. Hosszú távú szemléletet tükröz, ám gondot jelent, hogy az országok statisztikai rendszere – a GDP egyeduralmának köszönhetően – nehezen biztosítja a számításához szükséges információkat.

²⁹ Az indikátorcsoportok kérdésével kapcsolatban alapvető fontosságú az úgynevezett Caracas Jelentés (The Caracas Report on Alternative Development Indicators [1989]).

festhetnek az emberi tevékenységekről, természetbe avatkozásunk mértékéről és következményeiről.

A jó és a rossz örök kérdése

„Nem várhatjuk el a közgazdászoktól, hogy a filozófia királyai legyenek” – idézi dr. Carol Carsont, az Amerikai Kereskedelmi Minisztérium GNP Hivatalának igazgatóját Hazel Henderson (Henderson [1996], 56. old.). S csakugyan, komoly kérdés, hogy megkívánható-e a közgazdászoktól a pusztán technikai elemző, tervező, kalkuláló munkán túli gondolkodás. Meg kell-e válaszolniuk azt a kérdést, hogy tevékenységüknek mi az értelme, következménye s haszna a társadalom számára? Még ha nem is lenne a jelenlegihez hasonló mértékű befolyásuk és felelősségük a társadalmi, környezeti folyamatok alakulását illetően, akkor is elvárható, hogy az élet alapkérdéseiről legalább iskolai végzettségüknek megfelelő szinten foglalkozzanak. Egy segédmunkástól nem kívánhatjuk meg a történelemfilozófiai könyveken való elmélkedést, s hogy esténként fél órát olvasson Spenglertől *A Nyugat alkonyából*. Az viszont elvárható, hogy átlássa munkája értelmét és célját, azt, hogy miként járul hozzá a társadalom jólétéhez. Az egyetemet végzett, döntései által akár országok sorsát befolyásoló szakembernek magasabb fokon kell tisztában lennie az alapvető erkölcsi kérdésekkel, tevékenységének esetleges következményeivel, hatásaival. Ha ez alól a felelősség alól mentesíteni akarunk valakit, akkor teljes emberségének kibontakozását gátoljuk, és ezzel a társadalom egészének is kárt okozunk.

A gazdasági és társadalmi aktivitás, valamint a jólét mérésének reformja a közgazdászok szempontjából komoly veszéllyel fenyeget, mert ha bekövetkezne a GDP trónfosztása, akkor a teljes nyugati világ gazdasági berendezkedésének alapjai válnának instabillá és a gazdaságpolitikusok igen kényelmetlen helyzetbe kerülnének. Nagyon rossz bizonyítványt kellene „kimagyarázniuk”, mert a társadalmat – iránytű hiányában – rossz irányba vezették. Ehhez képest apróság, hogy a középiskolai, egyetemi tankönyveket újra kellene írni.

Nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy a GDP-számítás szelektál a gazdaságban és a társadalomban végbemenő jelenségek számbavételekor, s ezzel értékítéletet testesít meg. Jelzi, hogy mit tekint fontosnak és mi számít az „elhanyagolható” kategóriába. „*A jó hír a mutatókról szóló vitában, hogy nyilvánvalóvá vált: a közgazdaságtan a velejéig normatív*” – mondta Hazel Henderson (Henderson [1996], 53. old.).³⁰ Mindenképp kívánatos lenne tehát a közgazdaságtan privilégiumának megszüntetése annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy mi szolgálja a társadalom javát. A közgazdaságtan jelenlegi formájában alkalmatlan ennek eldöntésére, mégis e szakterület elvei – és ki nem mondott erkölcsi normái – alapján hoznak politikusok és gazdasági szakemberek döntéseket. „*A közgazdászokat sosem választották meg arra a feladatra, hogy tudományosságuk égisze alatt az egész lakosságot érintő súlyos társadalmi értékítéleteket hozzanak.*” (Henderson [1996], 56. old.)

³⁰ A közgazdaságtan pozitív, illetve normatív jellegét így érzékelteti Paul A. Samuelson és William D. Nordhaus hazánkban is népszerű tankönyve: „*A pozitív közgazdaságtan a gazdasági tények, körülmények, viszonyok leírásával foglalkozik. Mekkora ma a munkanélküliségi ráta? Hogyan hat a magasabb szintű munkanélküliség az inflációra? Hogyan befolyásolja majd a benzinadó kivetése a benzinfelhasználást? (...) A normatív közgazdaságtanban szerepe van az etikának és az értékítéletnek is. Mekkora az az infláció, amelyet még el kell viselnünk? Helyes-e, ha az adóztatás megkopsztja a gazdagokat, hogy segíthesse a szegényeket? Helyes-e ha a védelmi kiadások évi 3 vagy 5, vagy 10 százalékkal nőnek? Olyan kérdések ezek, amelyek mélyen gyökerező értékeket vagy erkölcsi ítéleteket tartalmaznak.*” (Samuelson-Nordhaus [1990], 35. old.) Vegyük észre, hogy a társadalom egészét érintő – és gyakran pozitívnak beállított – kérdések önmagukban is értékítéletet hordoznak annyiban, amennyiben a válaszadás során alkalmazott mérési módszerek rejtik magukban ezeket (lásd a tanulmányban vizsgált GDP mérésének módszertanát)!

Pozitivista – azaz értéksemleges – jellegét már akkor elvesztette a gazdaság mérésének jelenlegi módszere, amikor minden piaci pénzügyi ügyletet kedvezőnek nyilvánított. Ám a megtermelt és piacon értékesített javak összforgalma önmagában semmit sem mond arról, hogy az adott jószág csakugyan értékes pozitívum-e (jószág), s nem valamiféle káros negatívum (rosszság). Ez a felosztás a XIX. századi angol író és társadalomkritikus *Ruskin* nevéhez fűződik, de sok más szerzőnél is találkozhatunk vele (Henderson [1985]; Mishan [1993]; Cobb-Halstead-Rowe [1997]). E pont örök bonyodalmak forrása lesz, mert itt – akarva-akaratlan – erkölcsi állásfoglalásra kényszerül mindenki, aki a témához hozzá kíván szólni. Nincs kibúvó, meg kell válaszolni az alapkérdést: mit tartunk jónak, mitől lesz jó a jólét? E ponton csupán metodikai kérdést jelent az, hogy miként szerezzük meg a számszerűsítéshez szükséges információkat.

GDP = balgák materialista társasjátéka

Amikor valakinek a találmányát rossz célra használják, akkor igen nagy gondban van. Így járt Simon *Kuznets* is, aki a GDP/GNP szülőatyjának számít. Hiába magyarázta, hogy a mutató alkalmatlan egy ország jólétének mérésére, a találmány már a saját útját járta, s látnivalóan rossz kezekbe került (Henderson [1985], 249. old.). 1934-es legelső jelentésében hiába figyelmeztette *Kuznets* a kongresszust, hogy „*egy nemzet jólétére nemigen következtethetünk a nemzeti jövedelem fentiekben meghatározott mércéjéből*” (Cobb-Halstead-Rowe [1997], 37. old.). Robert *Erickson*nál pedig ezt olvashatjuk: „*az ötvenes évekre világossá vált, hogy az egy főre jutó GDP nem megfelelő mércéje a polgárok jólétének. Ezért, 1954-ben, egy ENSZ-en belüli szakértői csoport azt javasolta, hogy a mérés ne kizárólag pénzügyi mutatón alapuljon, hanem a jólétet befolyásoló számos tényező együttesén.*” (Erickson [1993])

Az EU, az OECD, az ENSZ, a Világbank és az IMF közös kiadványa az alábbiakat írja: „*A GDP a termelés mutatója. A termelés szintje fontos, mert ez az egyik legfőbb meghatározója annak, hogy az ország mennyit tud fogyasztani és hatással van a foglalkoztatásra is. Termékek és szolgáltatások fogyasztása, akár egyénileg, akár közösségek, az egyik legfontosabb tényező, amely a közösség jólétét befolyásolja, de csak egy a számos tényező között. Más tényezők, mint például a járványok, természeti katasztrófák vagy háborúk komoly negatív hatással lehetnek a jólétre, míg a tudományos felfedezések, találmányok vagy egyszerűen a jó időjárás kedvező irányban jelenthet jelentős elmozdulást. Ezek a tényezők viszont nem szerepelnek a GDP-ben, ami csupán a termékek és szolgáltatások egy időszakon belüli áramlását mutatja ki. Így a GDP önmagában nem lehet a jólét megfelelő mutatója, hacsak minden egyéb tényező a vizsgált időszak alatt nem marad változatlan, ami a történelem folyamán sosem valósult meg.*” (System of National Accounts [1993], Introduction)

Íme a probléma, melyet az elmélet és a gyakorlat közötti eltérés okoz! A GDP esetleg utalhatna a jólétre is, ha minden egyéb tényező változatlan (*ceteris paribus*) lenne. Azonban ha a GDP és a jólét összekapcsolásában rejlik ezen feltevés igaz volna, azaz hogy minden egyéb tényező változatlansága mellett az elfogyasztott javak mennyiségével lineárisan nő a jólétünk, akkor az azt jelentené, hogy nem igaz a csökkenő hozadék elve a fogyasztásra és mindegy, hogy mit fogyasztunk (például a *Mein Kampf*ot vagy *Az ember tragédiáját* olvassuk, cigarettázunk vagy gyümölcsöt eszünk stb.). Ám az élet sokkal dinamikusabb a közgazdasági modelleknél, s a „*ceteris paribus*” feltétel sosem teljesül. Pusztán logikai érvelés alapján is belátható tehát, hogy a GDP nem lehet jóléti mutató.

Ma gazdaság-, és szociálpolitikai döntések egész sorát hozzák meg a GDP-hez kötött automatizmusok alapján, nem is beszélve a Magyarország számára olyannyira fontos Európai Unióhoz történő csatlakozás feltételeiről, melyeknek egy része szintén a GDP alakulásához

kötődik. Az Európai Unióban a GDP számítások alapján évente közel húszmilliárd dollár fejlesztési segílyt osztanak szét a különböző európai régiók között (WWFN [1996]). A GDP-vel mért növekedés és a munkahelyek számának alakulása végképp elszakadt egymástól, mégis, a GDP által vezérelt növekedési ideológia megkérdőjelezése még a Római Klub első figyelmeztetése után 25 évvel is eretnekségnek számít (Deller-Spangenberg-Spitzner [1997]).

A jelenlegi gazdaságpolitikák oly mértékben elkötelezetté váltak a GDP alapú sikermérés iránt, hogy minden GDP-t ért kritika egyben legitimációjukat is porlasztja. Ezért fog sokáig tartani, míg elérjük, hogy értelmesebb módon mérjük a gazdasági haladást és a társadalmi jólétet. Hiábavaló abban reménykedni, hogy – a dinoszauruszokhoz hasonlóan – majd szép lassan kihalnak a növekedés-centrikus GDP-hívők. Hiábavaló, mert az oktatási rendszer mindent megtesz, hogy az újabb nemzedékeket is időben kondicionálja a „növekedés = alternatíva nélküli cél” kritikátlan követésére. Aki pedig az „értelmes eszközökkel emberhez méltó célokat” elvét kívánja követni, azt kivetí magából a magát tudományosnak kikiáltó felsőoktatási és gazdaságpolitikai rendszer.

A GDP alapjaiban hibás mutatója a jólétnek és/vagy a gazdaság fejlettségének, így minden erre épülő döntés is alapjaiban rossz, mert a bemenő adatok használhatatlanok a kívánt célra. A számítástechnikában elterjedt angol kifejezés figyelmeztet egy rendszerbe vitt hibás adat következményeire: garbage in, garbage out (GIGO). *Ha szemét megy be, a végeredmény is az lesz.* Ha mindezt azzal tetézzük, hogy kiinduló kérdésfeltevésünk is téves – azaz „miként érhető el a GDP minél nagyobb mértékű növelése, mely automatikusan emeli a jólétet is?” –, akkor a válasszal nem sokra megyünk. A GDP-nek önmagában semmi köze sincs a jóléthez, így újabb népi bölcsességhez jutunk: *Ostoba kérdésre, ostoba válasz.*

A fenti fogyatékoságok láttán jogosan merülhet fel a kérdés, hogy mi értelme van a nemzeteket GDP alapján rangsorolni. Miről tájékoztat és miben segít az efféle ranglista? Kik számíthatnak előkelő helyre ezen a listán? Legyünk őszinték! Azoknak az országoknak kedvez mindez, amelyek természeti erőforrásaik gyors és kíméletlen kihasználására szánják el magukat, amelyek a társadalmi károkat figyelmen kívül hagyva mindent megtesznek a család klasszikus funkcióinak piacra tereléséért, s amelyek eladósodni sem restek az „előbbre” jutás érdekében. Ha pedig kiírjuk az országra, hogy „végkiárusítás”, s minden ideiglenesen betelepülő vállalatnak adókedvezményt adunk, sőt, mi építjük ki közpénzekből számukra az infrastruktúrát (mindeközben környezetvédelmi előírásokkal sem zaklatva őket), akkor könnyen az élboly közelébe kerülhetünk – ha a GDP abszolút értékét tekintve nem is, de annak növekedési ütemében bizonyosan. Az elvakult közgazdászok, politikusok balgasága ezzel válik saját találmányuk által mérhetővé.

A GDP lényegét jelentő „mutass ki nagyobb pénzforgalmat” játék az egész Föld legnagyobb társasjátéka lett, s ez olyannyira csillogó, ám eddig el nem nyert jutalmakkal kecsegtet, hogy senki sem mer kimaradni belőle. Mit is tudna egy ország egyedül játszani? Mindeközben nem vesszük észre, hogy ezt a játékot – igaz, vörös táblán – már játszottuk egyszer a század második felében. A szocializmus építésén fáradozó egykori világrész kereskedelmi gyakorlatának szégyenfoltja volt, hogy a keleti Nagy Szomszéd nem átallotta a finommechanikai gépeket kilóra átvenni, függetlenül azok teljesítményétől és minőségétől. Most itt állunk, s egymással versengve önként propagáljuk ugyanazt a „mérhető anyaghoz tapadt” gyakorlatot, éppen csak nem mérleggel, hanem infravörös leolvasóval – és üres lámpással – a kezünkben, s mérgeledünk, ha valamin nem találunk árcédulát. A történelem áll, csak a díszleteket tologatják.

HIVATKOZÁSOK

- Árvay J. [1992]: *A nemzetijövedelem-számítás története Magyarországon Kautz Gyulától napjainkig*; Közgazdasági Szemle, 12. szám. 1126–1143. old.
- Ayres, R. U. [1998]: *A növekedésparadigma határai*; Kovász, Tavasz, 37–60. old.
- Baranyi Á. [1998]: *Multilaterális Befektetési Megállapodás: alkotmány a globális gazdasági rendszer számára?*; Kovász, Tavasz, 76–83. old.
- Bartelmus, P. [1994]: *Environment, growth and development: the concepts and strategies of sustainability*; New York
- The Caracas Report on Alternative Development Indicators [1989]: *Redefining Wealth and Progress, New Ways to Measure Economic, Social and Environmental Change*; The Bootstrap Press, New York
- Cobb, C. – Halstead, T. – Rowe, J. [1997]: *Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé?*; Kovász, Tél, 30–47. old.
- Daly, H. [1977]: *Steady-State Economics*; W. H. Freeman and Company, San Francisco
- Daly, H. [1991]: *Toward a Stationary-State Economy*; in: J. Harte and R. Socolow (szerk.): *Patient Earth*; Holt, Rinehart and Winston, New York,
<http://www.geocities.com/~combusem/DALY2.HTM>
- Daly, H. – Cobb, J. B. [1994]: *For the Common Good*; Beacon Press; Boston
- Deller, K. – Spanberger, J. – Spitzner, M. [1997]: *Wie Zukunftsfähig ist Deutschland?*; Forum Umwelt und Entwicklung, <http://www.oneworldweb.de/forum/rio+5/indikator.html>
- Erickson, R. [1993]: *The Quality of Life*; in: P. C. Nussbaum – A. Sen (szerk.): *The Quality of Life*; Clarendon Press, Oxford,
<http://cs.muohio.edu/Archives/eh.disc/oct-95/0049.html>
- EU (Eurostat) – IMF – OECD – UN – World Bank [1993]: *System of National Accounts*; Brussels/Luxemburg, New York, Washington D.C.
- Görbe A. [1997]: *A valódi fejlődés mutatója – egy alternatív jóléti mérőszám*; szakdolgozat, ELTE TTK
- Görbe A. – Nemcsicsné Zsóka Á. [1998]: *A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország*; Kovász, Tavasz, 61–75. old.
- Green party [1997]: *Progress*; British Columbia,
<http://www.greenparty.bc.ca/issues/progress.htm>
- Flieger, W. [1994]: *Umweltschutz und Wirtschaftswachstum*; Universität Kaiserslautern, Diskussionsbeitrag Nr. 05-94.
- Frey, R. [1992]: *Wirtschaft, Staat und Wohlfahrt: Einführung in die Nationalökonomie*; Verlag Helbing & Lichtenhahn, Basel und Frankfurt am Main
- Hellyer, P. [1996]: *Surviving the Global Financial Crisis: The Economics of Hope for Generation X*; Chimo Media, Toronto
- Henderson, H. [1985]: *Das Ende der Ökonomie: Die ersten Tage des postindustriellen Zeitalters*; München

- Henderson, H. [1996]: *What is Next in the Great Debate About Measuring Wealth and Progress?*; Challenge, November–December
- Hirst, E. [1974]: *Food-Related Energy Requirements*; Science, április 12.
- IFM [1996]: *Thailand The Road to Sustained Growth*; Washington DC
- Kerekes S. – Szlávik J. [1996]: *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Korten, D. C. [1996]: *Tőkés társaságok világhuralma*; KAPU Kiadó, 1996
- Leipert, C. [1997]: *Steigendes Sozialprodukt – sinkende Lebensqualität*; http://www.learn-line.nrw.de/Themen/EcoEco/dok/leip_mod.htm
- Martin, H.-P. – Schumann, H. [1998]: *A globalizáció csapdája – Támadás a demokrácia és a jólét ellen*; Perfekt Kiadó, Budapest
- Meadows, D. – Meadows, D. – Randers, J. [1992]: *Die neuen Grenzen des Wachstums*; Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart
- Mishan, E. J. [1993]: *The Cost of Economic Growth*; Wiedenfeld and Nicolson, London
- Mitchell, G. [1997]: *Problems and fundamentals of sustainable development indicators*; in: Sustainable Development Vol. 3.3 or 4.1, <http://www.lec.leeds.ac.uk/research/sustain/keysdi.html>
- Montague, P. [1981]: *Measuring Progress*; Environment and Health Weekly #516, <http://www.sdearthtimes.com/et1296/et1296s1.html>
- Nelder, C. [1996]: *Measuring Genuine Progress*; Betterworld, 10. szám, <http://www.betterworld.com/BWZ/9610/learn.htm>
- Redefining Progress [1995]: *The Genuine Progress Indicator: Summary of Data and Methodology*; Redefining Progress, San Francisco, CA
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. [1990]: *Közgazdaságtan*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Schumacher, E. F. [1991]: *A kicsi szép – Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*; Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Sebestyén T. [1991]: *Az amortizációs költségek adóztatása*; a Privatizációs Kutatóintézet megbízásából készült tanulmány
- Sebestyén T. [1993]: *A GDP alakulása a vagyonszűkítő magyar gazdaságban*; Közgazdasági Szemle 2. szám, 149–167. old.
- Stiftung Entwicklung und Frieden [1997]: *Globale Trends 1998, Fakten Analysen, Prognosen*; Fischer, Frankfurt am Main
- World Wide Found for Nature [1996]: *The GDP Effect*; Gland, Switzerland, <http://www.panda.org/resources/publications/sustainability/gdp/intro.htm>